

Kateřina Charvátová

KAROLINUM

Dějiny
cisterckého řádu
v Čechách
1142–1420

IV

Konstanty a proměny klášterního života

Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420

IV. Konstanty a proměny klášterního života

Kateřina Charvátová

Recenzovali:

prof. PhDr. Petr Čornej, DrSc.

PhDr. Blanka Zilynská, Ph.D

Studie/publikace využila databázi Czech Medieval Sources online, kterou poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>) podporovaná MŠMT ČR (projekt č. LM2023062).

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2025

Redakce Dita Křišťanová

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2025

© Kateřina Charvátová, 2025

Photography © Archiv Národního muzea, Biskupství českobudějovické, Cisterciácké opatství Vyšší Brod, České muzeum stříbra – Josef Kremla, Martin Gajda, Jan Hasil, Kateřina Charvátová, Petr Chotěbor, Knihovna Benediktinského opatství Rajhrad, Moravský zemský archiv v Brně, Národní archiv, Národní knihovna ČR, NPÚ/Správa kláštera Plasy, Oto Palán, Římskokatolická farnost u kostela sv. Jakuba Staršího, Praha-Zbraslav, SOA Jihlava, SOA Litoměřice – ŘC Osek, Jaroslav Synek, Hana Toušková, Jan Zdichynec, 2025
Cover © Oto Palán, 2025

ISBN 978-80-246-5951-0

ISBN 978-80-246-5980-0 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Předmluva / 9

Zakládání cisterckých klášterů v Čechách / 11

Doba zakládání / 14

Důvody fundací / 16

Zakladatelé / 24

Proces fundace / 29

Výběr mateřského domu / 30

Připojení k řádu. *Inspectio loci* / 37

Výběr místa pro klášter / 40

Příprava místa před příchodem konventu. Provizoria / 44

Jmenování konventu a jeho příchod do nového kláštera / 47

Věno. Zakládací listiny / 49

Konfirmace / 51

Časová náročnost fundací / 52

Nezdařené fundace / 54

Jméno kláštera / 58

Rozdíly v zakládání cisterckých klášterů ve střední Evropě / 60

Klášter a jeho lidé / 62

Mužské konventy. Mniši, konvrši / 62

Vstup do kláštera / 63

Noviciát / 67

Přechod mnichů do jiných klášterů / 69

„Personální práce“ ve středověkých cisterckých kláštorech / 70

Cesty mnichů a mnišek mimo klášter / 75

Zběhlí mniši / 76

Konvrši / 78

Národnostní složení konventů cisterciáků / 81

Národnostní složení konvršů / 96

Sociální složení konventů cisterciáků / 96

Velikost konventů cisterciáků / 100

Ženské kláštery. Jeptišky / 107

Národnostní složení konventů cisterciaček / 109

Sociální složení konventů cisterciaček / 110

Velikost konventů cisterciaček / 112

Opati / 113

Další hodnostáři kláštera / 130

Abatyše / 137

Hodnostářky klášterů cisterciaček / 140

Mužští hodnostáři v kláštorech cisterciaček / 140

Život v klášteře / 144

Mnišské předpisy a normy / 144

Život v klášteře jako cesta k Bohu / 147

Denní rozvrh / 149

Mnišský den / 152

Funkce klášterních prostor / 170

Klášterní areál / 219

Liturgie / 246

Příloha / 263

Vztah k vnějšímu světu / 275

Spojení mnichů se světem mimo klášter / 275

Memoriální role klášterů / 277

Rodové kláštery. Pohřební role klášterů / 286

Ostatky, poutě a odpustky. Kláštery v roli prostředníků při očišťování duší / 293

Kláštery jako charitativní instituce / 310

Kláštery a čeští panovníci / 320

Opati jako dvořané a diplomati / 331

Intelektuální rozměr řádu / 344

Vzdělávání / 344

Knihovny / 352

Literární tvorba / 377

Dějepisectví / 385

Úřední agenda / 392

Klášterní panství / 418

Tři pohledy historie na cisterckou ekonomiku / 418

Hospodářství / 423

Vývoj pozemkové držby / 428

Rentový velkostatek / 433

Režijní velkostatek / 440

Hospodářský systém / 508

Základní trendy ekonomického vývoje / 515

Správa / 517

Obrana panství / 523

Kolonizace / 526

Kolonizace z hlediska národnostního / 545

Husitské války – a jak dál? / 548

Příloha

Významné osobnosti cisterckého řádu ve středověkých Čechách / 550

Resumé / 564

Seznam zkratk / 568

Seznam pramenů a literatury / 569

Seznam vyobrazení / 605

Rejstříky / 617

Památce mého muže

Předmluva

Dějiny cisterckého řádu v Čechách (1142–1420) se po téměř třiceti letech dostávají ke svému závěru. Čtvrtý svazek nazvaný *Konstanty a proměny klášterního života* série uzavírá. Během let, jež uplynula od vydání první knihy, se mnohé změnilo. Historická věda učinila značný posun jak v otevírání dosud neznámých témat, tak i v nalézání nových přístupů k tématům známým. A došlo, samozřejmě, i k vývoji poznání, které je dnes jinde, než tomu bylo před třiceti lety. S tím vším jsem se chtěla v tomto čtvrtém svazku vyrovnávat. Zaměřit se na nové oblasti výzkumu (*memoria*, personální práce, písemná agenda uvnitř řádu) a také se podívat na známou látku novými očima (specifické pojetí rané cistercké ekonomiky jako mýtus pěstovaný pozdně středověkými a barokními kláštery, kolonizace vnímaná v širokém spektru osídlovacích aktivit apod.).

Soubor knih věnovaný dějinám cisterckého řádu v Čechách vychází z mého dlouhodobého výzkumu cisterckého řádu. Jak plynul čas, kousek po kousku, téma po tématu se mi otevíraly různé pohledy na klášterní život. Od ekonomiky k normativním pramenům a k liturgii; od řádové struktury k personálním vazbám mezi jednotlivými opatstvími a též k politickým a literárním aktivitám mnichů. Od rodových klášterů k přímluvám mnichů a k *memorii* atd. Část výsledků své práce jsem již využila v předchozích třech svazcích. Ty byly většinou orientovány spíše analyticky. Předkládaná kniha se na rozdíl od nich snaží o syntetický přístup. Na jednotlivé tematické okruhy nahlíží z celohádového hlediska, a kde to je možné, snaží se porovnávat českou situaci (ve smyslu Českého království) s vývojem v jiných oblastech, nejčastěji ve střední Evropě. Snažila jsem se představit cistercký řád ve středověkých Čechách v co největší šíři a nabídnout zasvěcený pohled na jeho činnost. Do jaké míry se mi to povedlo, ponechávám na čtenářích.

Práce je rozvržena do šesti základních kapitol, z nichž každá vypovídá o jiných částech působení cisterckého řádu ve středověkých Čechách. Úvodní *Žakládání cisterckých klášterů v Čechách* se zaměřuje na různé aspekty vzniku cisterckých klášterů, *Klášter a jeho lidé* pojednává o cisterckých konventech, jejich složení a velikosti, stejně jako o postavení opatů a abatyší a též o dalších úředních klášterů. V oddílu *Život v cisterckých kláštorech* se čtenář podrobně seznámí s průběhem mnišského dne a s jednotlivými částmi kláštera, v nichž se odehrával. Tato kapitola poskytuje také základní informaci o liturgii a věnuje se cisterckému kalendáři. Část nazvaná *Vztah k vnějšmu světu* zahrnuje několik témat, v nichž se zrcadlí propojení cisterciáků se světským prostředím; výklad postupuje od klášterní paměti (*memorie*) a rodových klášterů přes pojednání o relikviích a s nimi souvisejících odpustcích, k charitě a ke vztahu klášterů a českých panovníků. Kapitola *Intelektuální rozměr řádu* sleduje cistercké vzdělávání, dále pojednává o klášterních knihovnách a o literární tvorbě cisterciáků; zabývá se však také úřední agendou klášterů. Nejrozsáhlejší z oddílů *Klášterní panství* je věnován klášternímu hospodářství a správě jednotlivých řádových domů.

Je mou milou povinností poděkovat všem, kdo mi s přípravou knihy pomohli. Za četné diskuse o působení cisterciáků děkuji svým kolegům, z nichž bych ráda zmínila Radku Ranochovou, Dušana Foltýna, Jana Zdichynce a též zesnulého Petra Sommera. Za vstřícnost a spolupráci patří velký dík Cisterciáckému opatství Vyšší Brod, které mi laskavě otevřelo své brány. Děkuji též autorům fotografií a dalších příloh, především Otu Palánovi, Janu Hasilovi a Jaroslavu Synkovi.

Můj dík patří také recenzentům knihy, Petru Čornejovi a Blance Zilynské, za to, že mi zůstali věrní a byli ochotni věnovat svůj čas dalšímu objemnému rukopisu o cisterciácích. Vděčím jim za jejich připomínky a podněty, jichž jsem ráda k prospěchu knihy využila.

Mimo všechny kategorie pak zůstává poděkování mému muži Petru Charvátovi († 2023). S cisterciáky se mnou žil celá desetiletí, vždy ochoten pomoci radou nebo povzbuzením. Laskavý, trpělivý, vlídný. Bez jeho podpory by nejspíše nejen tato kniha, ale celý soubor *Dějiny cisterckého řádu v Čechách* nevznikly.

V Praze dne 9. května 2025

Kateřina Charvátová

Zakládání cisterckých klášterů v Čechách

ROZŠÍŘENÍ CISTERCKÉHO ŘÁDU V ČECHÁCH. POČTY MUŽSKÝCH A ŽENSKÝCH KLÁŠTERŮ

V první polovině 12. století představovaly Čechy jednu z okrajových oblastí Svaté říše římské. Knížectví se specifickým postavením, nicméně od center tehdejšího vývoje velmi vzdálené geograficky i svými, v té době jen nedostatečnými kontakty s ostatními zeměmi. Periferní postavení Čech se projevilo i ve způsobu, jakým vstřebávalo nové impulsy přicházející zpoza hranic.

Evropa 12. století byla dobou velkého rozvoje duchovního života v důsledku clunyské reformy, jež oživila touhu po čistotě a dokonalosti mnišství. Nová náboženská hnutí odpovídala na potřeby různých společenských vrstev a nabízela škálu cest, jež měly vést ke společnému cíli, k následování Krista a k hlubšímu poznání Boha. Jedním z nových monastických hnutí odpovídajících na požadavky doby se stal i cistercký řád (*Ordo Cisterciensis*) založený roku 1098 a schválený papežem Kalixtem II. v roce 1119.¹ Rozmach cisterckého řádu byl velmi rychlý. Od vzniku prvních filií Cîteaux, tzv. protoklášterů mezi léty 1113 a 1117, od nichž se odvozovaly jednotlivé řádové linie, se cisterciáci během třiceti let rozšířili do celé tehdejší západokřesťanské Evropy a dostali se až na její hranice, ať již mluvíme o Skandinávii a středovýchodní

¹ K cisterckému řádu obecně: L. J. Lécai, *The Cistercians. Ideals and Reality*, The Kent State University Press 1977; I. Eberl, I., *Die Zisterzienser; Geschichte eines europäischen Ordens*, Stuttgart 2002; *The Cistercians in the Middle Ages*, ed. Woodbridge, 2011; *The Cistercian Order*, ed. M. B. Bruun, Cambridge 2013; K. Charvátová, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420*, I, Praha 2013², s. 9–96.

Evropě, nebo máme na mysli jihozápad kontinentu s probíhající reconquistou na Iberském poloostrově.

Čechy se do zorného pole cisterckého řádu dostaly až v pomyslné třetí fázi expanze, po mateřské oblasti řádu, po jižní Evropě, Anglii i větší části německých oblastí. Ve stejné době jako v Čechách se šedí mniši začali usazovat v Polsku, v Uhrách, ve Skandinávii a také v Irsku. Do blízkosti českých zemí postupovali cisterciáci dvěma proudy: Podunajím do Rakouska a od Porýní přes Franky a Bavorsko k západním českým hranicím. K příchodu prvních konventů do Čech došlo v době vrcholící cistercké expanze v poslední dekádě života sv. Bernarda (1143–1153).

Nejstarší řádový dům v Čechách (Sedlec) byl založen v letech 1142–1143; po něm následovaly v rychlém sledu další dva; knížecí Plasy (1144) a Pomuk (1145). Do konce 12. století zakladatelé uvedli cisterciáky ještě do dalších dvou řádových domů, Hradiště (před 1184) a Oseku (kolem 1198). Nedlouho po roce 1230 vznikl na samé hranici tehdejších Čech, severně od Žitavy, nejstarší ženský řádový dům nazvaný Vallis s. Mariae. Vzhledem ke změně průběhu hranice mezi Čechami a Horní Lužicí, k níž došlo v 15. století, nachází se dnes tento klášter, v současnosti zvaný St. Marienthal, v německé spolkové zemi Sasko.

Nejúspěšnějším obdobím zakládání cisterckých klášterů v Čechách se stala druhá polovina 13. století, kdy zde vzniklo pět mužských a dva ženské ústavy. Nejprve (1252) na Českomoravské vysočině opatství ve Žďáru (Saar)², po něm klášter Vyšší Brod (Altovadum, Hohenfurt) založený roku 1259 v jižních Čechách, krátce poté (1263) královská Zlatá Koruna (Sancta Corona, Goldenkron), dále ve východních Čechách dva ženské kláštery Sezemice a Pohled (Vallis S. Mariae, Frauental), jejichž vznik lze shodně datovat do doby krátce po roce 1265. V roce 1272 následoval severovýchodně od Hradce Králové další mužský řádový dům Svaté Pole (Sacer Campus) a konečně na konci století (1292) panovnická Zbraslav (Aula Regia, Königssaal). Poslední středověký výhonek řádu v Čechách vyrostl pak až po roce 1350, v době pro zakládání cisterckých domů již netypické. Stal se jím klášter ve Skalici (Ad Graciam S. Mariae) založený mindenským biskupem Dětřichem z Portic roku 1357.

Celkem vzniklo ve středověkých Čechách jedenáct mužských a tři ženská opatství. Ve srovnání se západoevropskými zeměmi nebylo množství cisterckých klášterů v Čechách příliš vysoké. Řád, který vyzařoval z burgundského centra, přicházel do vzdálenějších oblastí nejen později, ale také s menší intenzitou. Hustota cisterckých klášterů na území středověkého českého státu od-

² Klášter ve Žďáru vznikl přímo na hranici Čech a Moravy tak, že klášter sám ležel v Čechách. Vzhledem k tomu, že většina jeho majetku se rozkládala na Moravě, byl již od středověku pokládán za klášter moravský. Na následujících stránkách se budu snažit s touto obojakoostí postavení Žďáru vyrovnávat.

povídala poměrům ve střední Evropě, relativním množstvím klášterů se území Čech a Moravy podobalo nejvíce sousednímu Rakousku, podunajské části Uher a jižnímu Polsku včetně Slezska, kde byla hustota cisterckých opatství obdobná jako u nás.

Vzájemný početní vztah mezi mužskými a ženskými řádovými domy v Čechách lze vyjádřit poměrem 11:3 ve prospěch mnišských institucí. Početní převaha mužských klášterů byla typická pro střední Evropu a nalezneme ji také v některých oblastech západní Francie, např. v Anjou, v Maine, v Bretani nebo ve Walesu.³ V řádu obecně, v německých zemích pak obzvláště, však převažovaly ústavy cisterckých jeptišek. Souhrnná čísla pro celý řád říkají, že v Evropě vzniklo celkem 850 opatství pro mnichy a 1250 klášterů pro cistercké sestry. Na území dnešního Německa se pak uvádí 134 mužských klášterů a 297 ústavů pro jeptišky.⁴ Ve střední Evropě jen na Moravě vzniklo více ženských ústavů než klášterů pro mnichy.

Země	Počet klášterů		Poměr mezi počty mužských a ženských klášterů
	mužských	ženských	
Uhry	18	4–5	4,5–3,6
Čechy a Morava	13	6	2,2
Polsko	26	14	1,9
Rakousy a Štýrsko	9	5	1,8
Čechy	11	3	3,7
Morava	2	3	0,7

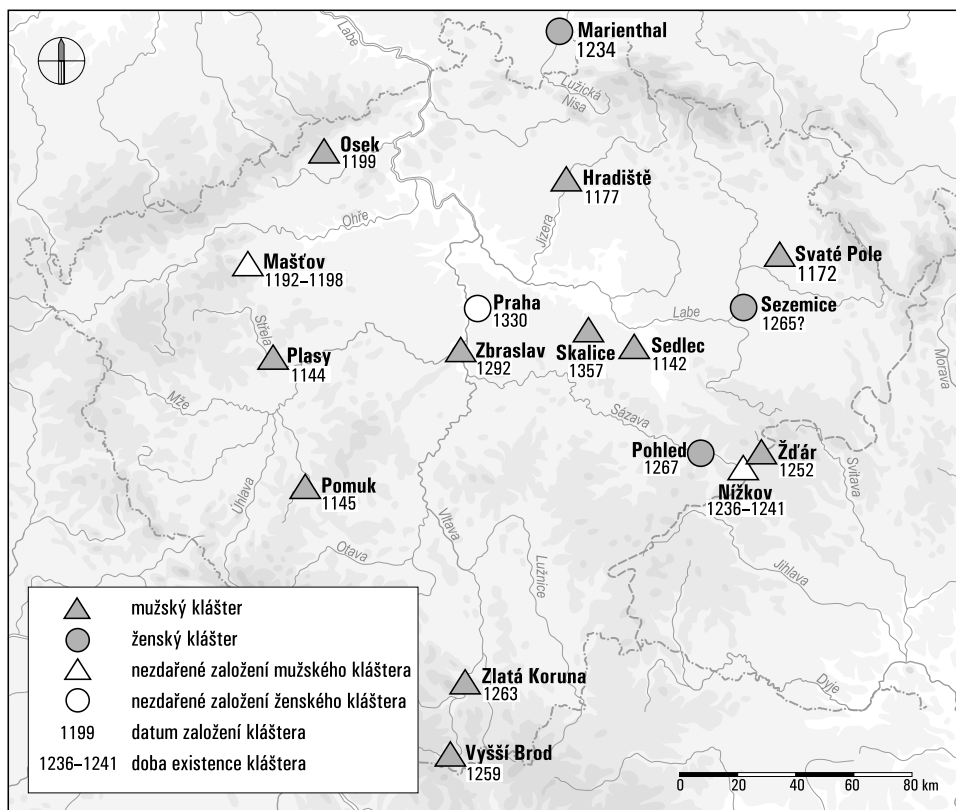
[1] Počty mužských a ženských klášterů ve střední Evropě⁵

Rozložení cisterckých domů v rámci Čech lze označit za relativně rovnoměrné. Jejich strukturu můžeme s trochou nadsázky popsat jako věnec klášterů v podhůří pohraničních hor, který obklopoval tři vnitrozemské kláštery Zbraslav, Sedlec a Skalice. V západních Čechách působily dva mužské kláštery (Plasy, Pomuk), obdobně po dvou řádových domech vzniklo v severní (Hradi-

³ E. Johans, V. Corriol, G. Baur, L. Maillet, Les Cisterciens dans le Maine et dans l'Ouest au Moyen Âge, *Annales de Bretagne et des pays de l'ouest* 120, 2013, s. 9–29, zde s. 17–19; K. Stöber, The Social Networks of Late Medieval Welsh Monasteries, *Monasteries and Society in the British Isles in the later Middle Ages*, ed. J. Burton, K. Stöber, *Studies in the History of Medieval Religion* 35, Woodbridge 2008, s. 10–24, zde 10.

⁴ F. J. Felten, Zisterzienserinnen in Deutschland. Beobachtungen und Überlegungen zu Ausbreitung und Ordenszugehörigkeit, in: *Unanimité et diversité cisterciennes*, ed. N. Bouter, Saint-Étienne, 2000, s. 345–400, graf a tabulka na s. 390. Čísla jsou uvedena k roku 1360.

⁵ P. Pfister, *Klosterführer aller Zisterzienserklöster im deutschsprachigen Raum*, Strasbourg 1997, s. 515–555; A. M. Wyrwa, Powstanie zakonu cystersów i jego rozwój na ziemiach polskich w średniowieczu, in: *Monasticon cisterciense Poloniae* 1, s. 27–52, mapa na s. 49; M. M. de Cevins, Les implantations cisterciennes en Hongrie médiévale: un réseau? in: *Unanimité et diversité cisterciennes*, ed. N. Bouter, Saint-Étienne 2000, mapa na s. 484.

[2] Rozložení cisterckých klášterů v rámci Čech

šťě, Osek) a jižní části země (Vyšší Brod, Zlatá Koruna). Také ve východních Čechách se etablovaly dva ústavy (Svaté Pole, Žďár), Z ženských klášterů nejstarší (Marienthal) vznikl v nejsevernějším výběžku tehdejších Čech, další dva (Pohled, Sezemice) potom doplnily cistercké fundace ve východních Čechách.

DOBA ZAKLÁDÁNÍ

Celkem lze dobu, po kterou ve středověkých Čechách vznikaly cistercké kláštery, vymezit léty 1142–1357, přičemž tento široký interval patří pouze opatstvím mužské linie řádu. Fundace ženských ústavů měly výrazně kratší trvání, všechny tři vznikly během čtyřiceti let, a to v období 1230–1270. Zakládání neprobíhalo rovnoměrně, spíše můžeme mluvit o dvou hlavních vlnách, během nichž byla založena většina klášterů. První zasáhla Čechy ve 40. letech 12. století, kdy se během pouhých tří let (1142–1145) etablovala tři cistercká opatství. Tuto první vlnu můžeme spojit s popularitou nového řádu proslaveného Bernar-

dem z Clairvaux. Je dosti typické, že první česká opatství vznikla právě v době vrcholného působení tohoto charismatického hlasatele cisterckých ideálů.

Po krátkém rozmachu ve čtyřicátých letech 12. století v dalších desetiletích jako by se zájem o cisterciáky utlumil. Ve 2. polovině 12. století, v době, kdy v jiných zemích zakládání cisterckých klášterů vrcholilo, v Čechách vznikly jen dvě cistercké fundace (Hradiště a Maštov/Osek). Čeští zakladatelé v té době dávali přednost premonstrátům, benediktinům i do země nově uvedeným johanitům.⁶ Cisterckým fundacím v té době snad mohla do jisté míry bránit politická situace, dlouhodobý spor papeže Alexandra III. s Fridrichem I. Barbarossou. Vzhledem k tomu, že postavení krále Vladislava I. bylo značně závislé na císaři, nelze vyloučit, že český panovník po vypuknutí papežského schismatu (1159) dalšímu rozšiřování řádu, jenž stál jednoznačně na straně papeže Alexandra III., nepřál. Tímto případným politickým motivem však nevysvětlíme vše, neboť konfliktní situace mezi řádem a Fridrichem I. trvala jen něco málo přes deset let.⁷

O druhé vlně zakládání můžeme mluvit v souvislosti s obdobím po roce 1250, kdy během dvaceti let (1252–1272) zakladatelé uvedli v život šest klášterů; čtyři pro mnichy a dva pro cistercké jeptišky.⁸ Předpokládáme-li, že první vlnu způsobily vnější faktory, druhá vycházela z příčin vnitřních. Reagovala na vrcholnou fázi kolonizace, především na vytváření šlechtických dominií, jejichž součástí bývaly i jednotlivé rodové kláštery. V souvislosti s kolonizací nutno ještě dodat, že řádové domy nebyly jen jejím objektem, ale samy se také na ní v různé míře podílely.

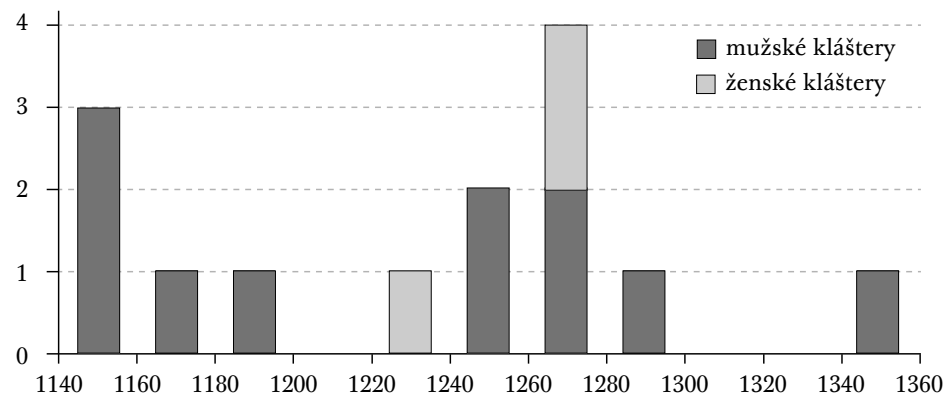
Druhé vlně byly vnitřně blízké obě lokace mužských klášterů z 2. poloviny 12. století (Hradiště, Osek), neboť i ony souvisely s kolonizací a utvářením šlechtických panství, která v severních Čechách proběhla dříve než v jiných částech země. Kolonizační motiv mělo i založení nejstaršího ženského ústavu v zemi, Marienthalu; zde však měl klášter spíše ochraňovat panovnické zájmy a bránit přílišným osídlovacím aktivitám okolní šlechty.

K založení posledních dvou cisterckých klášterů na českém území vedly jejich fundátory odlišné důvody; chápat je můžeme především jako projev blízkého vztahu jejich zakladatelů k cisterckému řádu (Zbraslav, Skalice).

⁶ Nejvíce klášterů z let 1145–1175 připadlo premonstrátům, tři v Čechách a jeden na Moravě, v Čechách byly založeny i dva ústavy benediktinské a první johanitská komenda (V. Novotný, *Čechy královské za Přemysla I. a Václava I.*, *České dějiny* 1/3, Praha 1928, s. 69–129; R. Nový, Diplomatické poznámky k donačním listinám českých klášterů a kapitul do konce 12. století, *Studia mediaevalia. Pragensia* II, 1991, s. 141–143).

⁷ F. Opll, *Fridrich Barbarossa císař a rytíř*, Praha 2001, s. 227–228.

⁸ Pokud bychom vzali v potaz též zamýšlené, leč neuskutečněné lokace, mohli bychom období druhé vlny prodloužit o dalších deset let, do roku 1282 a mluvit celkem o osmi kláštěrech. Další dva měly vzniknout v letech 1279 a 1282 v jižních, respektive západních Čechách (Statuta III, 1279, č. 90, s. 194; 1281, č. 72, s. 205). Srv. část této kapitoly Nezdařené lokace.

[3] Doba zakládání cisterckých klášterů v Čechách

Porovnáme-li fundátorskou aktivitu v Čechách se zakládáním řádových domů v západní Evropě, uvidíme nepřehlédnutelný časový posun. V českých zemích začaly vznikat cistercké kláštery až ve vrcholné fázi rozvoje řádu (40. léta 12. století) a vývoj zde kulminoval ve 3. čtvrtině 13. století, kdy již v západní Evropě zakládání řádových domů stagnovalo.⁹ Poslední cistercké výhonky v Čechách na konci 13. a ve 14. století představují pak z celořádového hlediska již anomálie. Tento posun odpovídá celkovému civilizačnímu zpoždění českých zemí vůči Západu.

DŮVODY FUNDACÍ

Středověký člověk žil ve stálém strachu z budoucnosti; války, nemoci, hladomor, to vše mohlo kdykoliv nastat a každého přivést do zkázy. K těmto konkrétním, známým nebezpečím pak ještě přistupovala nejistota zcela zásadní, eschatologická, stálá obava ze smrti a z konce světa. Jedinou útěchou byla víra a naděje vkládaná v Boží milost. Zbožnost proto patřila k neodmyslitelným rysům středověké společnosti, která ve víře a v náboženství hledala svou duchovní oporu. V obavách ze záhuby se lidé utíkali k církvi, od níž očekávali pomoc a na oplátku byli ochotni jí pomáhat.

Ke ctnostem urozených patřilo zbožně žít a svou zbožnost navenek projevovat, a to jak účastí na bohoslužbách, tak různými formami podpory církve, s nimiž zakladatelé spojovali naději na spásu své duše a na věčný život. Abychom těmto očekáváním porozu-

⁹ Srv. grafy, jež uvádí R. Locatelli, *Les cisterciens dans l'espace français: filiations et réseaux*, in: *Unanimité et diversité cisterciennes*, ed. N. Bouter, Saint-Étienne, 2000, s. 82–85.

měli, je nutno říci několik slov o tom, jak ve středověku vypadala představa o posmrtném bytí a jaké nástroje mohly podle tehdejšího přesvědčení napomáhat ke spáse.

Základ křesťanského učení o spáse vychází z bible. Podle jejích slov bude každý člověk souzen na Posledním soudu, kde vydá počet ze svých skutků. Ti, jejichž duše budou obtěžkány hříchy, *půjdou do věčných muk, ale spravedliví do věčného života*,¹⁰ laicky řečeno hříšní do pekla, spravedliví do nebe. Vzhledem k tomu, že člověk je bytost hříšná, každou lidskou duši během života nutně obtíží viny; toho více, toho méně. Podle křesťanského učení jedinec může účinnou lítostí a pokáním pomoci své duši, aby se očistila. Vzhledem k množství vin však není prakticky možné během života všechny odčinit. Proto lidé odedávna žili ve strachu, že odejdou z tohoto světa, aniž by svůj dluh vyrovnali. Při promýšlení tématu spásy se již v prvních staletích křesťanství dospělo k názoru, že boj o lidskou duši a její záchranu smrtí nekončí, ale že hříšné duši lze i posmrtně pomoci modlitbami a slavením mší k tomu, aby se ze svých provinění očistila a při Posledním soudu jich byla již prostá.

Od dob sv. Augustina se postupně utvářela představa o tom, že duše křesťanů, kteří se provinili jen lehčími hříchy, by mohly být za určitých okolností spaseny, pokud by prošly nějakou zkouškou. Od 4. století, kdy se tato myšlenka poprvé objevila, uplynulo však ještě mnoho času, než vznikla idea očištěnce jako místa, kde duše, které nepropadají peklu zcela, ale nejsou dostatečně čisté, aby mohly rovnou jít do nebe, podstupují očištná muka, než se zbaví všech svých světských vin. Spolu s očištěncem vznikla také vize tzv. osobního soudu nad jedincem, ke kterému dojde ihned po jeho smrti a jenž rozhodne o jeho dalším osudu. Věřilo se, že podle toho, jak člověk žil, bude zařazen do jedné z následujících skupin: mezi dobré, kteří půjdou rovnou do nebe, prostředně dobré, na něž čeká očištěnec, a zatracené směřující do pekla. Pokud má duše přijít do očištěnce, osobní soud podle její hříšnosti také určí, jak dlouho musí v očištní trpět.¹¹

Spolu se vznikem představy o očištní převládlo přesvědčení, že duším lze pomoci pobyt v tomto temném a bezútěšném prostoru zkrátit. Mělo se tak stát za pomoci tzv. přímlyv, které mohli živí za duše v očištní konat. Citujme zde názor Tomáše Akvinského, jedné z největších autorit středověké církve: „Přímlyvy jsou užitečné těm, kdo jsou v očištní, a těm jsou také určeny, neboť jak praví Augustin, přímlyvy se obracejí k těm, kdo

¹⁰ Mt 21.46. K tématu představ o posmrtném životě ve středověku P. Ditzelbacher, *Poslední věci člověka. Nebe, peklo, očištěnec ve středověku*, Praha 2004; N. Ohler, *Umírání a smrt ve středověku*, Jinočany 2001.

¹¹ Očištěnec nemá oporu v Bibli, ale představa o něm vznikla jako výsledek teologických úvah, jež probíhaly od dob velkých církevních otců sv. Ambrože, Jeronýma a Augustina až do konce 12. století, kdy byla teorie očištěnce jako místa smývání vin vytvořena. Na dotvoření ideje očištěnce se podíleli i cisterciáci, na prvním místě Bernard z Clairvaux, který se domníval, že na onom světě existují místa, kde jsou duše očišťovány, termín „očištěnec“ však ještě nepoužil; jeho následovníci na konci 12. století pak patřili k okruhu těch, mezi nimiž se idea očištěnce definitivně dotvořila. Definici očištěnce stanovil v roce 1275 druhý Lyonský koncil (J. Le Goff, *Žrozeň očištěnce*, Praha 2003, s. 15, 145–146, 166, 205, 215–219, 274–275; A. Gurevič, *Nebe, peklo, svět. Cesty k lidové kultuře středověku*, Praha 1996, s. 229–313; Týž, *Kultura a společnost středověké Evropy očima současných. Exempla 13. století*, Praha 2022, s. 111–123). K přijímání myšlenky očištěnce v českém prostředí od 14. do počátku 16. století F. Šmahel, *Husitské Čechy, Struktury, procesy, ideje*, Praha 2001, s. 330–345).

[4] Síla modlitby cisterciáků byla ve středověku pokládána za mimořádně účinnou. Modlíci se cisterciák, Vyšebrodská knihovna, sign. CXXIII.

nejdou ani zcela dobří, ani zcela špatní. Opakované přímlyvy mohou dokonce trest očistce zcela zrušit.... Tři nejúčinnější formy přímlyvy jsou almužna, jakožto hlavní projev křesťanské lásky, modlitba jako nejlepší přímlyva po stránce úmyslu a mše, neboť eucharistie je pramenem lásky a je to jediná svátost, jejíž účinnost je sdělitelná. Nejúčinnější mše jsou takové, které obsahují speciální přímlyvy za zesnulé, ale nejdůležitější je při nich hloubka zbožnosti toho, kdo je slouží nebo dává sloužit.¹²

V náboženské praxi sehrála klíčovou roli víra v to, že nápravu hříchů za člověka mohou odčinit jiní, kteří se za něj modlí, konají v jeho jménu pokání, činí dobré skutky a slaví za něj mše. Pro záchranu duší bylo možné nejenom se za hříšníky individuálně modlit, ale také ve jménu jejich spásy zakládat církevní instituce, kde modlitba za zemřelé patřila k integrálním součástem liturgického provozu. Samo založení byl zbožný skutek velké váhy a zakladatelům navíc přinášel i do budoucna naději na četné přímlyvy. Pokud někdo založil klášter, očekával podíl na mnišských modlitbách, jež mu měly dopomoci ke spáse. Tento nárok se týkal nejen samotného zakladatele, ale obvykle i celé jeho rodiny zahrnující přítomné či již zesnulé členy a také budoucí generace. V menší míře se obdobné naději těšili i mecenáši klášterů, kteří řeholním ústavům poskytovali dary. Všechna tato očekávání vycházela z představy reciprocity, které středověk rozuměl. Velmi zjednodušeně můžeme říci, že světské nebo jinak řečeno laické osoby zakládaly a materiálně podporovaly kláštery výměnou za modlitby mnichů, které jim měly zabezpečit cestu ke spáse.¹³

¹² Tomáš Akvinský, *Summa Theologiae*, Dodatek, citováno podle Le Goff, *Zrození očistce*, s. 265.

¹³ E. Jamroziak, *Cistercians and the world. Intercession, patrons and neighbours*, in: *Die Zisterzienser: Das Europa der Klöster, Begleitbuch zur Ausstellung Die Zisterzienser: Das Europa der Klöster LVR – Landesmuseum Bonn 29. Juni 2017 bis 28. Januar 2018*, ed. G. Uelsberg, L. Altringer, G. Mölich, N. Nussbaum, H. Wolter-von dem Knesebeck, Bonn 2017, s. 115–121, zde 115.

Výše nastíněné role plnily všechny kláštery bez ohledu na řádovou příslušnost. Přesto však mezi nimi v myslích středověkých lidí existovaly rozdíly. Vycházelo se z představy, že síla modlitby je závislá na kvalitě toho, kdo ji pronáší, proto modlitba mnichů měla mít větší účinek než modlitba světských lidí více obtížených hříchy. A také modlitba člena přísnějšího, asketičtějšího řádu se zdála být lepší než modlitba, kterou vyslovil příslušník méně asketické komunity, což stavělo cisterciáky v pomyslné hierarchii vhodných přímluvců ve 12. a 13. století značně vysoko. Právě víra v sílu a účinek modlitby cisterciáků vedla mnoho potenciálních zakladatelů k tomu, že se rozhodli pro fundaci právě tohoto řádu.

Proč byli cisterciáci tak vysoko hodnoceni? Společnost oslovil jejich program založený na hluboké zbožnosti, asketickém způsobu života a vnitřní duchovní opravdovosti. Jistě pomohla i propagace, o níž se zasloužil Bernard z Clairvaux, mimořádně působivý řečník a autor četných textů, které o spirituálních hodnotách řádu vypovídaly. To vše vedlo ke značné popularitě cisterckého hnutí a k jeho rychlému šíření. Nic na tom neměnila skutečnost, že za založením řádového domu obvykle stály také velmi praktické důvody.

Při založení kláštera, byť důvodů mohla být celá škála, nikdy nechyběl duchovní rozměr. Zakládací listiny uvádějí jako záměr fundátorů přispět k větší Boží slávě a oslavit patronku řádu P. Marii.¹⁴ Stejně tak jasně se zakládací listiny vyjadřují o snaze přispět ke spáse své duše a také duší nejbližších příbuzných.¹⁵ Představu o propojení fundace a péče o duši zřetelně postihuje Žďárská kronika, v níž její autor vkládá do úst umírajícího Přibyslava z Křižanova slova určená Bočkovi z Obřan (Perneggu), jemuž Přibyslav předal svůj záměr založit žďárský klášter:¹⁶ „... proto jen započni mužně a šťastně dokonči k poctě Krista a rodičky Boží ten klášter pro mnichy, kteří stále modlitby svaté mohli by vysílat za nás.“¹⁷

Touha po spáse duše a obecně zbožnost představovaly základní motivaci založení všech středověkých klášterů. Velmi silným se zdá motiv osobní zbožnosti při založení Zbraslavi. Jeho zakladatele Václava II. líčí kronikáři jako

¹⁴ Vyšší Brod „...in honore et memoria sancte Marie gloriose virginis“ (CDB V/1, č. 298, s. 299); Zlatá Koruna „... ad gloriam in honore beate et gloriose dei genitricis Marie“ (CDB V/1, č. 391, s. 581); Zbraslav „... ad laudem Dei et honorem beate Marie semper virginis.“ (*Listy kláštera zbraslavského*, ed. F. Tadra, Historický archiv 23, Praha 1904. č. 1, s. 1; č. 15, s. 8); Skalice ... ad dominum nostrum Jesum Christum et ad beatissimam matrem eius virginem Mariam (Listiny klášterů sedleckého a skalického, ed. J. Kalousek, *Archiv český* 14, 1985, s. 380–436, č. 1, s. 381); Pohled... claustrum sanctimonialium ordinis Cysterciensis ...in honorem beate Virginis (CDB V/2, č. 517, s. 65).

¹⁵ Výslovně uvedeno v zakládací listině kláštera sedleckého (CDB I, č. 155, s. 156), plaského (CDB I, č. 396, s. 408), zlatokorunského (CDB V/1, č. 391, s. 581), zbraslavského (*Listy kláštera zbraslavského*, č. 1, s. 1; č. 15, s. 8) a skalického (Listiny klášterů sedleckého a skalického, č. 1, s. 381).

¹⁶ K pánům z Obřan nověji P. Futák, M. Plaček, *Páni z Kunštátu: Rod erbu vrchních pruhů na cestě k trůnu*, Praha 2006, s. 41–69.

¹⁷ *Cronica domus Sarensis Maior et Minor*, ed. J. Ludvíkovský, M. Zemek, překlad R. Mertlík, M. Zemek, k vydání připravili L. Kysučan, L. Nováková, Třebíč 2003, překlad na s. 37. „... qui precibus sanctis pro nobis iugiter orent“ (s. 36).

[5] Osecký klášter byl založen nad rodovou hrobkou Hraběšiců. Hraběšická hrobka v někdejším konventním kostele v Oseku.

mimořádně zbožného.¹⁸ Nechci zpochybňovat pohnutky krále Václava, možná však s podobně hlubokým prožitkem přistupovali k založení kláštera i jiní ze zakladatelů, kteří však neměli své životopisce, již by nám o jejich vztahu ke Kristu a ke křesťanství zanechali zprávy. V případě založení opatství Zlatá (původně Svata) Koruna pak zřejmě sehrála roli i úcta ke vzácné relikvii, trnu z údajné Kristovy koruny, k jejíž počtě král Přemysl Otakar II. klášter založil.¹⁹

K častým důvodům fundací patřilo také založení řádového domu jako rodového kláštera, v němž se pěstovala vzpomínka na zakladatele (memoria), probíhaly za ně přímluvy, mše a další náležitosti vhodné k očistě duší. Jedním z nejdůležitějších úkolů rodového kláštera, přímo jeho posláním, byla péče o rodinnou hrobku.²⁰ Cistercký řád těšící se pověsti mimořádné zbožnosti patřil v tomto směru k velmi oblíbeným. Od poloviny 12. století, kdy generální kapitula dovolila pohřby zakladatelů v konventním kostele,²¹ stávaly se cistercké kláštery velmi často nekropolemi zakladatelských rodů.²² Modlitby cisterciáků a speciální liturgie měly přispět ke spáse duší mužů a žen, jejichž těla zde spočinula. Nejenom šlechtici volili cistercký klášter za místo svého posledního odpočinku, ale vybíraly si ho též mnohé vladařské rody; v první řadě bychom měli zmínit pohřby některých burgundských vévodů v samotném Cîteaux. Jejich příkladu následovaly další rody v celé katolické Evropě. Jen namátkou, aragonští králové si za svou nekropoli zvolili klášter Poblet, rakouští Babenberkové zřídili své rodové hrobky v opatstvích Heiligenkreuz a Lilienfeld, někteří z hornoslezských Piastovců byli pohřbeni v klášteře, který založila sv. Hedvika v Trzebnici, stejně jako někteří členové arpádovského rodu v Uhrách spočinuli v řádovém domě Pilis.²³ Řada členů rodu Wettinů našla svůj poslední odpočinek v ústavu Altzelle, braniborští Askánci pak v cisterckých klášterech Neuenkamp či Himmelpfort.²⁴

¹⁸ O povaze Václava II., jeho zbožnosti a lásce k cisterckému řádu hovoří *Chronicon Aulae Regiae*, (ed. J. Emler, *Fontes rerum Bohemicarum* IV, Praha 1884, s. 39–42, 69–72). Nutno však připomenout, že kronika popisující život krále Václava, má legendistické tendence.

¹⁹ CDB V/1, č. 391, s. 581.

²⁰ K rodovým klášterům blíže v kapitole *Vztah k vnějšmu světu*, v částech Memoriální role klášterů a Rodové kláštery. Pohřební role klášterů.

²¹ *Statuta* I, 1157, č. 63, s. 68.

²² Význam liturgie za zemřelé pro založení kláštera zdůrazňuje ve své monografii věnované českým šlechtickým fundacím Marcin Rafal Pauk, *Działalność fundacyjna możnowładztwa czeskiego i jej uwarunkowania społeczne (XI–XIII wiek)*, Kraków – Warszawa 2000, s. 196–197.

²³ E. Dąbrowska, *Le rite funéraire propre à l'Ordre de Cîteaux. Son développement, sa réception, ses filiations*, in: *Unanimité et diversité cisterciennes*, ed. N. Bouter, Saint-Étienne, 2000, s. 223–231; *Zisterzienser im Österreich*, Salzburg 2004, s. 49, 57.

²⁴ K. Blaschke, Altzelle. Ein Kloster zwischen Geistlichkeit und Herrschaft, in: *Altzelle. Zisterzienserabtei in Mitteldeutschland und Hauskloster der Wettiner*, ed. M. Schattkowsky, A. Thieme, Leipzig 2000, s. 93; D. Bulach, Zisterzienser und Stadt. Die städtischen Beziehungen der vorpommerschen Klöster Eldena, Neuenkamp und Hiddensee, in: *Zisterziensische Klosterwirtschaft zwischen Ostsee und Erzgebirge*. Studein zu Klöstern in

Rodové kláštery mohly v rámci šlechtických rodin plnit ještě další poslání. Nepopíratelná je jejich sociální role, neboť členům zakladatelského rodu a jejich příbuzným nabízely přístup ke vzdělání, zajištěnou existenci a případně i kariérní vzestup. Tento aspekt zakládání řádových domů vystupoval do popředí zvláště v případě žen a dívek, které se pod ochranná křídla klášterů uchýlovaly častěji než mužští příslušníci fundátorských rodin.²⁵

Významnou motivaci při zakládání cisterckých klášterů hrála prestiž, neboť jen nejpřednější rody si mohly fundaci dovolit. V případě šlechtických založení se přímo hovoří o *imitatio regis*, napodobení panovníka, neboť založení kláštera představovalo akt, jímž se šlechtic mohl stavět na roveň zeměpánovi.²⁶

Ve výčtu pohnutek, které mohly vést k založení cisterckých opatství, nemůžeme zapomenout na důvody ekonomické. Cisterciáci byli vnímáni jako dobří hospodáři. Založení cisterckého kláštera dávalo proto dobrou naději na hospodářský rozvoj regionu, ať již máme na mysli zakládání zemědělských provozů, těžební činnost nebo kultivaci krajiny, což vše cistercké řádové domy provozovaly. I když v počátečních fázích nemusela být pozemková držba kláštera příliš velká, dalo se předpokládat, že se během další doby rozroste a že klášter v dané oblasti zaujme významné ekonomické postavení. Tento aspekt vývoje zohledňovala především zeměpanská založení, využívající skutečnosti, že panovník jako zakladatel si zachovával k majetku svých klášterů vrchní právo. Klášterní velkostatek i v budoucnu zůstával pod kontrolou královské komory a panovník z něj pobíral daně a mohl jej případně i jinak ekonomicky využívat.²⁷

S cisterckým řádem se tradičně pojí téma kolonizace. Po dlouhou dobu se věřilo, že právě kolonizační aspekt byl jedním z nejsilnějších motivů fundací, a to obzvláště v oblasti střední Evropy, zejména pak na územích východně od Labe. Starší literatura, která tento pohled zdůrazňovala, vycházela z normativních pramenů řádu, které hovořily o kultivaci půdy jako o jednom z poslání klášterů.²⁸ Od 2. poloviny 20. století, kdy se ve velkém rozběhl výzkum jednotlivých cisterckých klášterů, se postupně začalo vyjevovat, že rétorika řádu,

Vorpommern, zu Himmelpfort in Brandenburg und Grünhain in Sachsen, ed. W. Schich, *Studien zu Geschichte, Kunst und Kultur der Zisterziensern* 19, 2004, s. 115, 198.

²⁵ Sociální roli klášterů cisterciáček zdůrazňuje L. J. Léka, *The Cistercians*, s. 353.

²⁶ Blíže k tomu R. Pauk, *Działalność fundacyjna możnowładztwa czeskiego i jej uwarunkowania społeczne (XI–XIII wiek)*, s. 202–204.

²⁷ Z. Hledíková, *Fundace českých králů ve 14. století*, in: *Svět české středověké církve*, Praha 2010, s. 106.

²⁸ Významnou civilizační roli cisterciáků ve střední Evropě předpokládali např. F. Winter, *Die Zisterzienser der nordöstlichen Deutschlands I–III*, Gotha 1868–1871, L. Dolberg, *Cistercienser – Mönche und Konversen als Landwirte und Arbeiter*, *Studien und Mitteilungen aus dem Benediktiner und Zisterzienser Orden XII–XIII*, 1891–1892; H. Muggenthaler, *Kolonisatorische und wirtschaftliche Tätigkeit der deutschen Zisterziensern im 12.–13. Jahrhundert*, Leipzig 1931.

do té doby pokládána za skutečný obraz středověké reality, byla spíše mýtem, zpětnou projekcí ideálních představ než dobovou skutečností.²⁹

Z českých řádových domů můžeme vidět kolonizační motiv jako silný pouze v případě jediného kláštera, a to Zlaté Koruny. Tu její zakladatel Přemysl Otakar II. obvěnil velkým množstvím dosud neosídlené půdy s předpokladem, že se klášter ujme její kultivace. Založení kláštera však mohlo mít na kolonizaci ještě jinou vazbu. Při utváření nových šlechtických dominií se založení rodového cisterckého kláštera často stávalo plánovanou součástí takového širšího krajinného projektu. Pro své šlechtické zakladatele klášter představoval duchovní centrum nově vznikajícího panství, sloužil jako pohřebiště rodu a byl znakem jejich sociální prestiže. I v těchto případech, kdy kláštery vznikly jako součást šlechtického dominia, se mohly na odlesňování podílet, pokud jim byla zakladateli přidělena část neosídlené půdy. Jejich kolonizační činnost však byla jen malou částí celkového plánu kultivace regionu.³⁰

Založení některých klášterů mohlo mít i příčiny politické. Většinou se jednalo o posílení panovnické moci na území, kde hrozilo, že by za určitých okolností připadlo nepřátelské straně. Mohlo jít o klášter na hranicích, pokud šlo o vnějšího nepřítele, stejně jako o fundaci uvnitř státu, jestliže měl vládce obavy z přílišné rozpínavosti šlechty.³¹ Jiné fundace si kladly za cíl územní expanzi a zábor nového území. Geopolitické využívání cisterckých klášterů je známo například z oblasti Meklenburska a Pomořan, kde cistercké konventy participovaly na německém osídlování dosud slovanských oblastí.³² Podobný přístup se dotkl také Čech, které na konci 12. století ztratily území Vitorazska. Stalo se tak v důsledku kolonizace pohraničních hvozdů mezi Dolními Rakousy a Čechami, na které se značnou měrou podílel rakouský řádový dům Zwettl.³³

²⁹ E. Jamroziak, *The Cistercian Order in medieval Europe 1090–1500*, Abingdon – New York 2013 s. 13–42.

³⁰ Blíže ke vztahu řádových domů a kolonizace v kapitole *Kolonizace cisterckých klášterů*. Zde bych jen ráda zmínila vysoce erudovaný pohled Kaspara Elma, *Mythos oder Realität? Fragestellungen und Ergebnisse der Zisterziensereforschung*, in: *Unanimité et diversité cisterciennes*, Saint-Étienne 2000, s. 20–22.

³¹ V českém prostředí reprezentují tuto roli ústavy Marienthal, stejně jako Plasy a Zlatá Koruna. V případě Marienthalu bylo cílem zpevnění českých hranic v severním výběžku království, při založení Plas posílení vlivu panovníka v dosud jen málo osídleném teritoriu západních Čech. Obranou proti rozpínavosti šlechty se stalo založení kláštera Zlatá Koruna, kterým se Přemysl Otakar II. snažil zamezit rodu Vítkovců zmocnit se i této části jižních Čech. (J. Kadlec, *Dějiny kláštera Svaté Koruny*, České Budějovice 194, s. 17–20).

³² *Die Slaven in Deutschland. Geschichte und Kultur der slawischen Stämme westlich von Oder und Neisse vom 6. bis 12. Jahrhundert*, ed. J. Hermann, Berlin 1985; H. Reimann, *Die historische Bedeutung des Zisterzienserklosters Dargun für die mittelalterliche Entwicklung eines mecklenburgisch-pommerschen Grenzgebietes*, in: *Zisterziensische Wirtschaft und Kulturlandschaft*, ed. W. Schich, Berlin 1998, s. 48–63; J. Jarewicz, E. Rytmar, Kołbacz, in: *Monasticon Cisterciense Polonia 2*, ed. A. M. Wyrwa, J. Strzelczyk, K. Kaczmarek, Poznań 1999, s. 135–149), E. Jamroziak, *Cistercian monasteries on northern frontiers and their social context: comparative study of Scotland and Pomerania*, in: *Klosterlandschaften: methodisch-exemplarische Annäherungen*, ed. N. Kartaus, München 2008, s. 127–140.

³³ Do té doby české Vitorazsko následně připadlo Rakousku (J. Žemlička, *Přemysl Otakar I, Panovník, stát a česká společnost na prahu vrcholného feudalismu*, Praha 1990, s. 150–151).

Zapomenout nemůžeme ani na osobní důvody, byť právě ty často zůstávají skryté. Z viditelných nutno zmínit zakládání cisterckých klášterů fundátory-členy řádu. V českém prostředí se tato pohnutka týká ústavu jeptišek v Pohledu, jehož jedna ze zakladatelek byla abatyší ústavu cisterciacek Porta Coeli u Tišnova,³⁴ a Skalice založené mindenským biskupem Dětrichem, původně mnichem cisterckého kláštera Lehnin v Braniborech.³⁵ Zcela specifický osobní důvod tuším v případě založení ústavu Aula Regia na Zbraslavi, k němuž došlo po popravě Záviše z Falkenštejna. Domnívám se, i když v zakládací listině to není výslovně uvedeno, že se Václav II. snažil fundací upokojit své svědomí a v Božích očích alespoň částečně napravit vinu, kterou spáchal na svém otčímovi.³⁶

Není pochyb o tom, že při zakládání cisterckých klášterů ve 12. a 13. století hrál roli i prvek módnosti, který ovlivnil rozhodování potenciálních zakladatelů. Tak jako se módě může těšit oblečení, píseň, mohou prvku módnosti podléhat i tak závažná rozhodnutí, jakými je fundace kláštera. V případě cisterciáků a jejich obluby se tak dalo díky Bernardu z Clairvaux, jehož plamenná slova nalezla odezvu u potenciálních zakladatelů, kteří po určitou dobu cisterciáky upřednostňovali před jinými řády. Tato vlna však netrvala příliš dlouho a byla nahrazena, tak jak to u módy bývá, módou jinou, v tomto případě především mendikanty, žebravými řády šířícími se s rozvojem měst.

ZAKLADATELÉ

Na zakládání cisterckých klášterů v Čechách se podíleli členové panovnických rodin, příslušníci aristokracie i církevní hodnostáři. V případě mužských klášterů býval zakladatelem muž, při zřízení ženských řádových domů se angažovaly ženy zakladatelky, a to za souhlasu a s podporou svého manžela, případně jiných členů rodiny.

Mezi obzvláštní příznivce cisterckého řádu patřil vládnoucí rod Přemyslovců. Počínaje Vladislavem II. každá generace založila v Čechách nebo na Moravě alespoň jeden klášter ženské či mužské větve. Prvním se stalo opatství v Plasech, jež dal zřídit roku 1144 kníže Vladislav II. za spoluúčasti své choti

³⁴ CDB V/1, č. 454, s. 670–670.

³⁵ Dětrich z Portic vstoupil v mládí do braniborského řádového domu Lehnin, kde dosáhl hodnosti cellaria. Později klášter opustil, aby se věnoval kariéře světského duchovního hodnostáře (W. Warnatsch, *Geschichte des Klosters Lehnin (1180–1542)*, *Studien zur Geschichte, Kunst und Kulturen der Zisterzienser*, Band 12, 2000, s. 393).

³⁶ Václav II. v zakládací listině mluví pouze o touze po vykoupení hříchů své mladosti (*cupientes elemosinis delicta iuventutis nostre redimere*). Srv. *Listy kláštera zbraslavského*, č. 1, s. 1.

Gertrudy.³⁷ K dílům Přemyslovců patří snad také pomucký dům (1145), založený pravděpodobně Vladislavovým mladším bratrem Jindřichem.³⁸ Další fundaci uskutečnil Vladislavův syn, moravský markrabí Vladislav Jindřich, který uvedl v život v roce 1204 nejstarší moravský cistercký dům na Velehradě.³⁹ Fundátorkou se stala i jeho choť Hedvika, zakladatelka nejstaršího ústavu cisterciáček v českých zemích, jemuž dala vzniknout v roce 1225 v moravských Oslavanech.⁴⁰ Další ze synů krále Vladislava, Přemysl Otakar I. odkázal záměr založit klášter manželce, královně Konstancii. Ta s pomocí jejich syna, moravského markrabí Přemysla, lokovala nejspíše roku 1232⁴¹ ženský řádový dům Porta Coeli nedaleko Tišnova.⁴² Kunhuta Štaufská spolu se svým manželem, králem Václavem I. založila roku 1234 ústav Marienthal na tehdejší severní hranici Čech.⁴³ Přemysl Otakar II. dal v roce 1263 zřídit v jižních Čechách opatství Zlatá Koruna,⁴⁴ jeho syn Václav II. v roce 1292 klášter Aula Regia na Zbraslavi. Václav II. nejen že stál u zrodu zbraslavského kláštera, který navíc proponoval jako nové pohřebiště přemyslovského rodu, ale z řad cisterciáků si volil i své rádce. Václavův vztah k řádu nezůstal bez odezvy u členů jeho rodiny. Václavův syn a nástupce Václav III. založil v roce 1306 na severovýchodní Moravě

³⁷ Gertruda, pocházející z nejvyšších říšských kruhů, byla dcerou rakouského vévody Leopolda III. a nevládní sestrou panovníka Svaté říše římské Konráda III. Jejím bratrem byl biskup a známý kronikář, cisterciák Ota z Freisingu. Ota v mládí vstoupil do kláštera v Morimondu a na krátký čas se tam stal i opatem. Patřil k šířitelům řádu a je možné, že Gertruda jej chtěla v tomto směru napodobit. Gertrudinu roli při uvedení cisterciáků do Čech zmiňuje J. Kłoczowski, *Les cisterciens en Europe du Centre-Est au Moyen-Age*, in: *Unanimité et diversité cisterciennes*, ed. N. Bouter, Saint-Étienne, 2000 s. 423. K Otovi nejnověji J. Hamberger, R. George, *Otto von Freising: Mönch-Bischof-Schriftsteller; eine Erzählung nach historischen Tatsachen*, Freising 2009.

³⁸ Archiv kláštera se nezachoval, jméno zakladatele zůstává neznámé. K Jindřichovi vedou nepřímé doklady. Blíže o tom K. Charvátová, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420*, I, s. 276–277.

³⁹ Pamětní zápis o založení Plas viz CDB I, č. 396, s. 408–409. K založení Velehradu obsahují nejstarší doklad *Statuta I*, 1204, č. 44, s. 305. Královská konfirmace pochází až z roku 1228 (CDB II, č. 321, s. 319–323).

⁴⁰ Za zakladatelku byla dříve pokládána znojemská měšťanka Heilwidis. Identifikaci s markraběnkou Hedvikou provedl Martin Wihoda, *Vladislav Jindřich*, Brno 2007, s. 175–181.

⁴¹ K dataci viz J. Joachimová, *Fundace královny Konstancie a pražské statky německých rytířů*, *Umění* 16, 1968, s. 495–502.

⁴² CDB III/1, č. 88, s. 97–100. V listině naznačen úmysl Přemysla Otakara I. založit klášter, nepraví se však, zda král určil, jakému řádu by měl sloužit. Ke klášteru Porta Coeli viz D. Hladík, *Dějiny kláštera Porta Coeli*, Tišnov 1994. Zde uvedena rozsáhlá starší literatura.

⁴³ CDB III/1, č. 176, s. 217–220. K dějinám kláštera Marienthal J. Zdichynec, *Marienthal v českém Žitavsku od založení do husitských válek*, in: *Gotické umění v Čechách a jeho historické souvislosti I*, Ústí nad Labem 2002, s. 107–145; Týž, *Klášter Marienthal mezi králem, městy a šlechtou (1234–1547)*, in: *Korunní země v dějinách Českého státu I, Integrovaní a partikulární rysy českého státu v pozdním středověku*, ed. L. Bobková, Praha 2003, 166–218 Týž, „Ex fastigio dignitatis assumpte et regie nostre maiestatis“. Panovnícká moc a cisterciácké kláštery v Horní a Dolní Lužici ve 13.–15. století, in: *Lesk královského majestátu ve středověku. Pocta prof. PhDr. F. Kavkovi, CSc. k nedožitým 85. narozeninám*, ed. L. Bobková, Mlada Holá, Praha – Litomyšl 2005, s. 205–218. K. Charvátová, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420*, III, Praha 2018², s. 11–81.

⁴⁴ CDB V/1, č. 391, s. 580–583; Ke klášteru J. Kadlec, *Dějiny kláštera Svatá Koruna*; Zlatá Koruna, in: R. Lavička, L. Čapek, J. Frölich, J. Havlice, R. Krajíc, L. Reitingner, *Královská založení na jihu Čech za vlády posledních Přemyslovců*, České Budějovice 2016, s. 159–217.

klášter Thronus Regis,⁴⁵ nešťastná smrt mladého vládce ještě téhož roku však tento slibně započatý projekt překazila a sotva založený ústav zanikl. Přemyslovská tečka v zakládání cisterckých klášterů tak připadla vdově po Václavu II., královně Elišce Rejčce, jež roku 1323 uvedla na Starém Brně v život bohatě vybavený klášter, který podle vzoru Zbraslavi (Aula Regia) nazvala Aula Sanctae Mariae⁴⁶ a obdobně jako její manžel Zbraslav, i ona svou fundaci podřídila sedleckému opatství. Pokus dcery Václava II. Elišky Přemyslovny o podobný podnik v Praze v roce 1330⁴⁷ však pro nedostatečné finanční zajištění nadace a brzkou smrt zakladatelky skončil nezdarem.⁴⁸

Ve vlastních Čechách tak vznikly z vůle členů přemyslovského rodu mužské ústavy Plasy, Zlatá Koruna, Zbraslav a pravděpodobně též Pomuk. V rámci klášterů cisterciacek pouze jediný, Marienthal.

Většinu cisterckých řádových domů v Čechách založila domácí aristokracie, které patří celkem šest uskutečněných fundací, tři ve 12. a další tři ve 13. století. Fundátor nejstaršího řádového domu (Sedlce), jménem Miroslav, je prameny označen *quidam de primatibus Boemiae*, jeden z předních mužů země. Z toho lze usuzovat, že měl významné postavení v rámci správy přemyslovského státu. Vyslovenou hypotézu podporuje skutečnost, že jeho synovec Držislav, též zmiňovaný v zakládací listině sedleckého kláštera, byl hradským správcem (*comes*).⁴⁹ Stejně tak je jako *comes* označen Milhošť, iniciátor (neúspěšné) lokace v Maštově.⁵⁰ Zakladatelé kláštera Hradiště, Markvartici, patřili k nejvýznamnějším českým rodům 12. století, Heřman z Ralska, o němž se uvažuje jako o možném fundátorovi, dosáhl v době vlády Soběslava II. hodnosti maršálka a komorníka.⁵¹ K nejpřednějším rodinám se řadili také Hrabišici, kteří dali vzniknout klášteru v Oseku. Zakladatel tohoto opatství, nejvyšší komorník Slávek, zastával četné vysoké funkce na dvoře Přemysla Otakara I.⁵²

Ve 13. století poznáváme jako zakladatele nejprve významného šlechtice z českomoravského pomezí, Jana z Polné, jehož založení Cella S. Bernardi (Nížkov) však trvalo pouze několik let.⁵³ Janovým nástupcem se stal Boček

⁴⁵ Zakládací listina RBM II, č. 2090, s. 902.

⁴⁶ CDM VI, ed. J. Chytil, Brunn 1854, č. 229 s. 171.

⁴⁷ *Chronicon Aulae Regiae*, s. 303; *Listy kláštera zbraslavského*, č. 57, s. 30.

⁴⁸ K zakladatelské aktivitě českých panovníků ve 13. století: K. Charvátová, *Propter laudabilia abbatum merita: The Kings of Bohemia and the Cistercian Order*, in: *In Tal und Einsamkeit III, Kolloquium*, ed. K. Wollenberg, Fürstenfeldbruck 1990, s. 167–183.

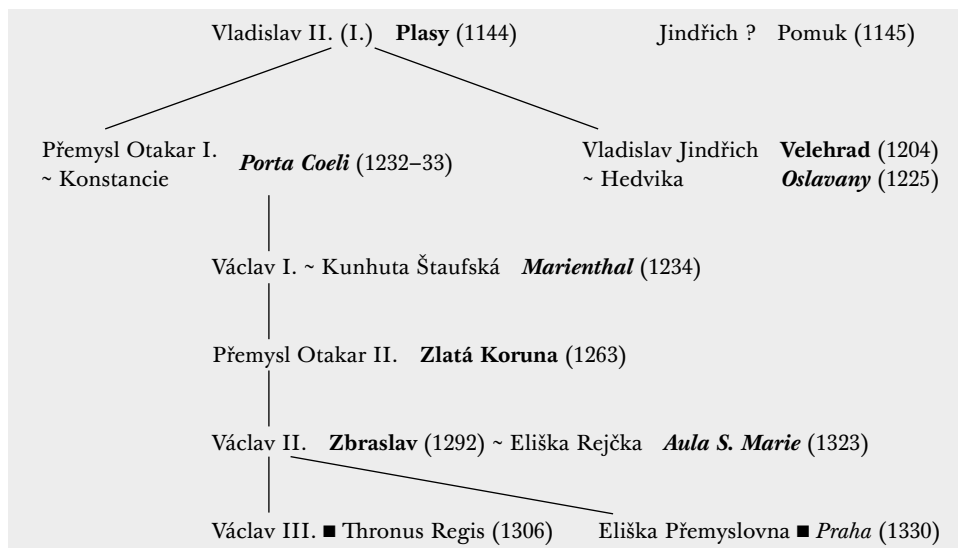
⁴⁹ CDB I, č. 155, s. 156; č. 157, s. 156.

⁵⁰ Milhošť titulován jako *comes* (hradský správce) v listině CDB I, č. 355, s. 320 a CDB II, č. 69, s. 63.

⁵¹ CDB I, č. 279, s. 246; č. 280, s. 247.

⁵² Slávek zmiňován od roku 1201 opakovaně jako komorník (CDB II, č. 21, s. 18), jako Velký (*Slauco magnus*) uváděn v letech 1211–1212 (poprvé CDB II, č. 90, s. 87); falsa pro něj užívají tituly k roku 1207 *comes Belinensis* (CDB II, č. 360, s. 384) a od roku 1213 *summus camerarius* (nejvyšší komorník) v listinách CDB II, č. 367, s. 401; č. 374, s. 410).

⁵³ Jan z Polné je zakládací listinou kláštera v Nížkově titulován *comes* (CDB III/1, č. 100, s. 116).

[6] Přemyslovci v roli zakladatelů cisterckých klášterů v Čechách a na Moravě

Vysvětlivky: **Plasy** – mužský klášter; **Porta Coeli** – ženský klášter; Pomuk (1145) Jindřich? – nejistý zakladatel;

■ – nezdařená lokace

z Obrán, *baronus Moraviae non infimus*,⁵⁴ purkrabí znojemský, maršálek moravský, podkomoří brněnský a hrabě z Perneggu, kterému se podařilo realizovat klášter ve Žďáru. Vyšebrodský klášter založil Vok z Rožmberka, přední dvořan Přemysla Otakara II. a příslušník rozrodu Vítkovců. Ten ve 13. věku zaujal první místo mezi českou šlechtou.⁵⁵ Spolu s ním lze uvést představitele jiného známého rodu, Smila z Lichtenburka,⁵⁶ který přispěchal na pomoc zakladatelkám ústavu cisterciáček pocházejícím z třeboňské větve Vítkovců⁵⁷ a dovolil jim, aby svůj projekt uskutečnily na jeho bývalém statku Pohled. Smila z Lichtenburka též nacházíme při počátcích žďárského kláštera po smrti zakladatele

⁵⁴ *Statuta* II, 1251, č. 39, s. 367; 1252, č. 43, s. 385.

⁵⁵ Vok náležel k předním dvořanům a politikům. Ve službě panovníkovi dosáhl významných úřadů; stal se doživotním maršálkem Českého království, v roce 1256 byl pověřen správou Horních Rakous jako „iudex provincialis“ a konečně roku 1260 byl jmenován zemským hejtmánem ve Štýrsku. K Vokovi z Rožmberka srv. V. Vaníček, Rodová politika Vítkovců a strukturální proměny jihočeského regionu v soustátí krále Přemysla II. Otakara, in: *Českorakouské vztahy ve 13. století*, ed. M. Bláhová, I. Hlaváček, J. Hrdina, P. Kubín, Praha 1998, s. 77–93.

⁵⁶ K rodu Lichtenburků srv. J. Urban, *Lichtenburkové, Vzestup a pády jednoho panského rodu*, Praha 2003.

⁵⁷ Kateřina, abatyše v klášteře Porta Coeli (CDB V/1, č. 454, s. 670–671), Uta z Kovaně, vdova po Kunovi z Kovaně (CDB V/2, č. 517, s. 64–65), Ludmila z Nové Říše, zřejmě manželka Markvarta z Týnce (CDB V/1, č. 454, s. 670–671). O Ludmile z Nové Říše a její rodině se zmiňuje V. Richter ve svém příspěvku *K založení ženského premonstrátského kláštera v Nové Říši*, Studie z Vysočiny, ed. A. Kála, Jihlava 1964, s. 5) a Gertruda. Bratry zakladatelek byli Vítek ze Skalice a Ojř z Třeboně (CDB V/1, č. 444, s. 656–657).

Bočka z Perneggu.⁵⁸ Snad o něco níže než Vítkovci a Lichtenburkové stáli v pomyslném žebříčku šlechtické hierarchie Sezema a Mutina z Kostomlat, o nichž se soudí, že mohli mít podíl na vzniku hned dvou českých řádových domů, a to mužského opatství Svaté Pole a ženského kláštera Sezemice, kde se snad angažovaly členky jejich rodu.⁵⁹

V rámci aristokracie připadla role fundátora většinou pouze členům nejvyšší vrstvy, hradským správcům a držitelům dvorských úřadů. S výjimkou hypotetických zakladatelů Sezemice a Svatého Pole všichni ostatní patřili k nejpřednějším rodinám země. Právě v jejich případě se jako jeden z motivů fundace zvažuje *imitatio regis*, snaha vyrovnat se panovníkovi a podobně jako on uvést v život církevní instituci, jež by na věky zachovala jejich paměť.

Pouze jediný cistercký klášter v Čechách založil církevní představitel, a to mindenský biskup Dětřich, vysoký hodnostář dvora Karla IV., který v roce 1357 uvedl v život opatství ve Skalici. Dětřich byl nejen jediným představitelem církevních kruhů, ale také jediným cizincem, jenž zřídil na české půdě cistercký řádový dům.⁶⁰ Fundace skalického kláštera tak odráží specifické postavení Čech ve druhé půli 14. století, kdy český panovník zastával též úřad císaře Svaté říše římské.

Celkově můžeme shrnout, že ze čtrnácti českých cisterckých klášterů jich pravděpodobně osm uvedla v život česká šlechta, čtyři příslušníci vládnoucího rodu a jeden církevní hodnostář. V případě mužských klášterů se jednalo o poměr 6:4:1, ženských 2:1:0. Srovnání mnišských založení v Čechách s dalšími zeměmi střední Evropy ukazuje, že situace v jednotlivých oblastech nebyla stejná. V Uhrách⁶¹ převažoval podíl královských založení, v Rakousích⁶² byl přínos zeměpánů a představitelů šlechty vyrovnaný, kdežto v Čechách měly početní převahu fundace šlechtické. V Čechách také, stejně jako v rakouských

⁵⁸ K osobnosti Smila z Lichtenburka viz J. Urban, *Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu*, dle rejstříku. O Smilovu vztahu k pohledskému klášteru K. Charvátová, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420*, II, s. 336–338. K postavení Smila z Lichtenburka vůči žďárskému klášteru srv. T. Borovský, *Zakladatelská práva žďárského kláštera do počátku 16. století*, *Časopis Matice moravské* 117, 1998, s. 326–327.

⁵⁹ Sezema vystupuje jako svědek na některých listinách Přemysla Otakara II. Ve svědečných řadách bývá jeho jméno uváděno obvykle za skupinou velmožů první kategorie (*CDB* V/1, č. 46, s. 97–98; č. 76, s. 140–1; č. 195, s. 308–310; č. 246, s. 377–379; č. 307, s. 455–458; č. 308, s. 458–459. Byl patrně dvořanem, ale roli ve správě státu nezastával. Mutina, snad zeť Sezemy z Kostomlat pocházel z rodu Drslaviců. Mutinu z Kostomlat doložují *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila*, ed. J. Daňhelka a kol., Praha 1988, s. 427 a listiny publikované v *RBM* II, č. 1317, s. 570; č. 1466, s. 630. K jeho osobě a rodu srv. A. Sedláček, *Hrady zámky a tvrze království českého II*, Praha 1883, s. 43–44, Týž, *Paměti kláštera sezemského*, *Method* 28, Praha 1902, 105–108, zde s. 106; nověji M. Šandera, *Páni z Dobrušky a Opočna. Kolonizátoři, dvořané a válečníci*, České Budějovice 2007, s. 17, 18.

⁶⁰ Dětřich pocházel z Braniborska, narodil se v tamním městě Stendhal.

⁶¹ F. L. Hervay, *Die Visitation der Zisterzienserklöster Ungarns im Mittelalter*, in: *Die Zisterziense im alten Bayern*, Band III, Kolloquium, ed. K. Wollenberg, Fürstfeldbruck 1990, s. 225.

⁶² P. Pfister, *Klosterführer aller Zisterzienserklöster im deutschsprachigen Raum*, Strasbourg 1997, s. 515–555;

zemích, lze pozorovat jen malou účast církevních hodnostářů jako zakladatelů, zatímco v Uhrách a zejména v Polsku byla jejich role významnější.⁶³ V Polsku na rozdíl od ostatních zemí existovalo také značné procento fundací, na nichž se podílelo více zakladatelů.

Země	Fundace			Celkem
	panovnické	šlechtické	církevní	
Polsko	11 + 1 společně se šlechtou	7 + 1 společně s panovníkem + 4 společně s církví	3 + 4 společně se šlechtou	26
Uhry	10	5	3	18
Čechy	3 + 1 (nejistý zakladatel)	5 + 1 (nejistý zakladatel)	1	11
Rakouské země	4	4	1	9

[7] Srovnání počtu panovnických, šlechtických a církevních fundací ve střední Evropě (mužské kláštery)

Při hodnocení významu zakladatelských aktivit jednotlivých složek společnosti nelze ulpět jen na suchých číslech, ale je nutno vzít v úvahu i význam zmíněných fundací. Pak bude optika našeho pohledu poněkud odlišná. Do popředí výrazně vystoupí přemyslovská založení, jež sehrála důležitou roli, ať již budeme mluvit o Plasích a o Pomuku ve 12. a 13. století, či o Zbraslavi v širší době předhusitské. Srovnatelnou roli s těmito kláštery sehrál pouze ústav sedlecký, který se od konce 13. století stal spolu se Zbraslaví vůdčím řádovým domem v zemi. V té době však již velmi dlouho byl ústavem zeměpanským, neboť rod jeho zakladatelů vymřel patrně ještě v průběhu 12. století a opatství připadlo panovníkovi. Podobně jako shora zmíněné mužské kláštery čněl mezi ženskými řádovými domy svým významem královský Marienthal.

PROCES FUNDACE

Založení cisterckého kláštera představovalo dlouhodobý proces, který se skládal z řady dílčích kroků. Na základě pramenů z českého prostředí můžeme doložit následující části: výběr mateřského domu, jednání s budoucím otcem-opatem, žádost do Cîteaux, jmenování komise, jež má provést *inspectio loci*, výběr místa a jeho úprava pro potřeby budoucího kláštera, jmenování konventu, volba opata nové filiace, nadání kláštera, sepsání zakládací listiny, příchod konventu

⁶³ Na významnou roli biskupů jako zakladatelů cisterckých klášterů v západní Evropě a zejména v Polsku upozorňuje E. Jamrozíak, *The Cistercian Order in medieval Europe*, s. 51.

do nového působiště, souhlas panovníka s fundací a konfirmace církevními činiteli. Uvedený postup zakládání cisterckých klášterů představuje jakési ideální schéma. Ve skutečnosti nejsou u žádného českého kláštera doloženy všechny tyto etapy, nastíněné schéma vychází až ze souhrnu všech zpráv o fundacích.⁶⁴ Proces zakládání cisterckých klášterů v Čechách se patrně příliš nelišil od zvyků v jiných oblastech působení řádu.⁶⁵

VÝBĚR MATEŘSKÉHO DOMU

Výběr mateřského domu představoval z hlediska fundátora důležité rozhodnutí, jež mělo podstatný vliv na další vývoj zakládané instituce. Ve výběru mateřského kláštera se zakladatelé řídili svými zkušenostmi, případně rozhodnutí delegovali na osoby v této věci znalé. Při založení nejstaršího českého opatství se angažoval muž nad jiné povolaný, olomoucký biskup Jindřich Zdík, diplomat dvou českých knížat, znalec evropských poměrů, a to i v oblasti nových proudů v církvi.⁶⁶ Kromě sedleckého ústavu, kde je jeho účast doložena, se snad podílel i na založení dalších dvou klášterů první vlny, Plas a Pomuku.⁶⁷ Všechny tři nejstarší řádové domy získaly své mateřské instituce v oblasti na západ od českých hranic, v Chebsku a ve Frankách. Sedlec se stal dcerou kláštera Waldsassen (Valdsasy), Plasy Langheimu a Pomuk Ebrachu. Proč nebyl

⁶⁴ Díky podrobnému popisu Zbraslavské kroniky existuje nejvíce informací o založení opatství Aula Regia, relativně dosti zpráv se též zachovalo o rožmberské fundaci ve Vyšším Brodě. Kronikář Ota Zbraslavský popisuje založení Zbraslavi v následujících krocích: záměr, vybrání mateřského kláštera, jednání s opatem, výběr místa, jmenování konventu, volba opata, (téhož dne snad proklamováno nadání kláštera), úprava místa, příchod konventu. Dodatečně napsána zakládací listina, poté jednání o připojení kláštera k cisterckému řádu (*Chronicon Aulae Regie*, s. 32, 47–48, 50–53; 54–55; *Listy kláštera zbraslavského*, č. 1, s. 1–2). V případě vyšebrodského opatství jsou doloženy následující kroky: záměr, výběr mateřského domu, jednání s ním, žádost do Cîteaux, nařízení *inspectio loci*, které se neuskutečnilo, založení (před 1. červnem 1259), biskupské potvrzení fundace (1. června 1259), v září 1259 nové nařízení *inspectio loci*. Příchod konventu nejasný (*CDB V/1*, č. 187, s. 296–297; č. 188, s. 298–300; *Statuta II*, 1258, č. 50, s. 448; 1259, č. 50, s. 459).

⁶⁵ Na základě analýzy statut generálních kapitul od roku 1190 do konce 13. století stanovila Józefa Zawadska (Proces fundowania opactw cysterskich w XII. i XIII. wieku, *Roczniki humanistyczne* 7, 1960, s. 121–150), sedm postupných kroků od oslovení generální kapituly po posvěcení kostela v novém klášteře. Tyto kroky v zásadě odpovídají postupu doloženému v Čechách.

⁶⁶ *CDB I*, č. 155, s. 156–157. K osobnosti Jindřicha Zdíka výběrově J. Bistřický, *Písemnosti a rukopisy Jindřicha Zdíka*, in: *Sborník k 850. Výročí posvěcení katedrály sv. Václava v Olomouci*, ed. J. Bistřický, M. Pojsl, Olomouc 1982, s. 47–60; M. Wihoda, *Morava v době knížecí 906–1197*, Praha 2010, s. 173–205. Srv. též katalog a soubor studií *Jindřich Zdík (1126–1150). Olomoucký biskup uprostřed Evropy*, ed. J. Hrabáčová, M. Perůtka, Olomouc 2009.

⁶⁷ Jednání o budoucích fundacích mohla snad probíhat v souvislosti se Zdíkovými cestami do Německa v květnu a v prosinci 1142, kdy měl příležitost hovořit s valdsaským opatem (J. Bistřický, Jindřich Zdík a jeho doba, in: *Sborník k 850. výročí posvěcení katedrály sv. Václava v Olomouci*, ed. J. Bistřický, M. Pojsl, Olomouc 1982, s. 7–20) a dále s jeho účastí na říšském sněmu v Bambergu v roce 1144 (V. Novotný, Od Břetislava I. k do Přemysla I, *České dějiny I/2*, Praha 1913, s. 789). Nověji k tématu M. Velička, Markrabata z Vohburku, české země a Chebsko ve 12. století, *Studia Mediaevalia Bohemica* 7, 2015, s. 37–54, zde s. 47.

[8] Za vlády Přemysla Otakara II. se mateřskými domy českých klášterů staly rakouské kláštery Wilhering a Heiligenkreuz. Wilhering, vstup do kapitulní síně.

pro knížecí Plasy vybrán hierarchicky výše postavený Ebrach, ale jeho dcera Langheim, když obě lokace, jak plaská, tak pomucká, probíhaly současně, nejsme schopni posoudit. Očekávali bychom významnější z oněch dvou ústavů jako matku knížecího založení. Výhodou těchto mateřských klášterů byla jejich blízkost k českému území,⁶⁸ která umožňovala relativně snadný výkon povinností otce-opata (vizitace).⁶⁹ Z jiného úhlu pohledu však výběr blízkých německých domů poukazuje na periferní postavení českého knížectví. Ve 12. století, kdy se řád prudce šířil a francouzské kláštery vysílaly své mnichy do filiací vzdálených i více než 1000 km,⁷⁰ Čechy zůstaly stranou a žádný francouzský klášter jako mateřský dům zde nezakotvil.

⁶⁸ Ve 40. letech 12. století, kdy vznikaly první české filiate, patřily Waldsassen, Ebrach a Langheim k cisterckým klášterům, jež se nalézaly nejbližší českému území.

⁶⁹ Klášter Waldsassen dělilo od jeho sedlecké filiate 220 km vzdušnou čarou, Langheim od Plas 165 km a Ebrach od Pomuku asi 225 km.

⁷⁰ Takovou vzdálenou dcerou byla např. portugalská Alcobaça (založena 1153), filiate Clairvaux nebo jiný potomek Clairvaux, švédská Alvastra.

Založení opatství v Hradišti, k němuž došlo pravděpodobně v 70. letech 12. století, postrádalo již zprostředkující osobnost Zdikova formátu. Nedostatek kontaktu s cizinou tak otevřel cestu první domácí filiaci, když se mateřským domem nového ústavu staly knížecí Plasy.⁷¹ Před koncem 12. století se mateřské role ještě jednou ujal valdsaský ústav,⁷² později se však již většina fundací orientovala na domácí prostředí. Nejprve se stal mateřským domem Osek, když byl ve 30. letech 13. století vybrán pro klášter v Nížkově,⁷³ při založení žďárského kláštera se role mateřského domu ujal Pomuk,⁷⁴ pro Svaté Pole si jeho zakladatel zvolil Hradiště.⁷⁵ Od konce 13. století se zakladatelé orientovali na mimořádně úspěšný sedlecký klášter, jemuž připadla jak královská fundace na Zbraslavi,⁷⁶ tak i nejmladší filiace v Čechách – Skalice.⁷⁷ Ve 13. století se mateřské role v Čechách ujaly jen dva zahraniční kláštery, oba rakouské a oba v době, kdy v rakouských zemích vládl Přemysl Otakar II. Konkrétně šlo o Wilhering, jenž se stal matkou kláštera ve Vyšším Brodě⁷⁸, a o Heiligenkreuz, který osadil Zlatou Korunu. Výběr mateřského kláštera v případě Zlaté Koruny lze označit za ryzí politický akt. Tím, že Přemysl Otakar II. svou fundaci napojil na opatství Heiligenkreuz, rodový klášter Babenberků, manifestoval své postavení nástupce a dědice předchozích panovníků Rakous.⁷⁹ Přemyslovu politickou motivaci jasně dokládá fakt, že po ztrátě rakouských zemí v roce 1276 dal pře-

⁷¹ Předpokládáme-li, že zakladatelem Hradiště byl Heřman z Ralska, mohl pro toto jednání tvořit vhodné prostředí např. pražský knížecí dvůr Soběslava II., na kterém Heřman jako vysoký úředník pravidelně pobýval.

⁷² Valdsaský ústav vyslal své mnichy do plánované fundace v Maštově. Když se tento projekt nezdařil, převzal řeholníky Slávek, který konvent využil pro vlastní klášter v Oseku (*CDB* II, č. 69, s. 63–64; č. 362, s. 391).

⁷³ Blíže k neúspěšným lokacím v Maštově a v Nížkově v této kapitole v části Nezdařené fundace.

⁷⁴ *Cronica Domus Sarensis*, s. 38–40.

⁷⁵ Pohnutku zakladatelů Svatého Pole neznáme, hypoteticky můžeme předpokládat spojení zakladatelského rodu hledaného v okruhu Sezemy a Mutiny z Kostomlat s kláštelem Hradiště. Tuto hypotézu zdá se podporovat fakt, že i druhý ústav, o němž předpokládáme, že mohl být dílem rodiny Sezemy a Mutiny z Kostomlat, totiž Sezemice, byl podřízen hradištskému opatství.

⁷⁶ Rozhodnutí Václava II. napojit klášter Aula Regia na sedlecký dům vycházelo podle Zbraslavské kroniky z přátelství mladého panovníka k sedleckému opatu Heidenreichovi. Ota Zbraslavský uvádí, že král si byl vědom toho, že by měl vybrat jako mateřský dům svého kláštera některý z řádových domů založených jeho předchůdci, českými králi, ale *pro výsadu obzvláštní lásky* k Heidenreichovi dal přednost sedleckému klášteři (*Chronicon Aulae Regiae* 1884, s. 37). Vzhledem k doloženému důvěrnému přátelství mezi králem Václavem II. a opatem Heidenreichem lze snad Otovu literárnímu podání důvěřovat (K. Charvátová, Opat Heidenreich 1282–1320, in: *Sedlec, Historie, architektura a umělecká tvorba sedleckého kláštera ve středoevropském kontextu kolem roku 1300 a 1700. Sedletz. Geschichte, Architektur und Kunstschaffen im Sedletzer Kloster im mitteleuropäischen Kontext um die Jahre 1300 und 1700*, ed. R. Lomičková, Praha 2009, s. 71–89, zde s. 78–79).

⁷⁷ Skutečnost, že Dětrich z Portic nevolil jako matku klášter v Lehninu, kde složil sliby, svědčí o jeho zájmu zakotvit v českém prostředí (F. Kavka, *Vláda Karla IV. za jeho císařství* (1355–1378), I, Praha 1993, s. 115).

⁷⁸ Za volbou Wilheringu jako matky vyšebrodského domu stály příbuzenské vazby Rožmberků, neboť Wihering byl rodovým kláštelem Schauenberků, rodiny, z níž pocházela choť zakladatele.

⁷⁹ *UBG* č. 4, s. 19–20; č. 9, s. 25; *Statuta* II, 1281, č. 20, s. 209–210. Zajímavé úvahy o ideovém propojení klášterů Heiligenkreuz a Zlatá Koruna nabízí studie M. R. Pauka, Królewski kult relikvii Świętej Korony Cierniowiej jako ideowe spoiwo monarchii, *Roczniki historyczne* LXVII, 2001, s. 59–78; Týž, Sancta Corona i Heiligenkreuz – uwagi na temat kontaktów czesko-austriackich w XIII. wieku, in: *Pater familias. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. dr. Ivana Hlaváčka*, ed. J. Hrdina, Praha 2002, s. 205–231.

[9] Heiligenkreuz, západní průčelí kostela

[10] Z mateřských domů českých klášterů stály v řádové hierarchii nejvýše Ebrach, (matka pomuckého kláštera) a Heiligenkreuz (matka Zlaté Koruny), které oba byly dcerami Morimondy. Klášter Ebrach, Německo.

vést mateřská práva ke Zlaté Koruně na ústav v Plasech, nejstarší přemyslovské založení v Čechách.

U ženských klášterů hrálo spojení s nadřízenou mnišskou institucí a otcem-opatem poněkud jinou roli než v rámci mužské linie řádu. Otec-opat více dohlížel na chod podřízeného ústavu a často se podílel i na rozhodování, například v ekonomických záležitostech. Z těchto důvodů se jevila důležitou zeměpisná blízkost obou klášterů, která umožňovala častý kontakt. Z českých ústavů tak královský Marienthal získal svůj mateřský dům v klášteře Altzelle v míšeňské diecézi,⁸⁰ Sezemice byly spojeny s Hradištěm a Pohled se Sedlcem.⁸¹

⁸⁰ V době svého založení ležel Marienthal na půdě míšeňského biskupství; zde se nacházela i Altzelle. K posunu diecézních hranic a ke spojení Marienthalu s pražským biskupstvím došlo až o něco později. Opatství Altzelle královské fundaci vyhovovalo i v tom, že bylo též ústavem zeměpanským, v tomto případě rodovým klášteřem míšeňských Wettinů (K. Charvátová, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420*, III, s. 27–28). Vzdálenost mezi oběma klášteři činila 116 km vzdušnou čarou.

⁸¹ V případě Sezemic a Pohledu byly vzdálenosti k jejich mateřským domům výrazně kratší. Sezemice jsou od Hradiště vzdáleny vzdušnou čarou 52 km, Pohled od sedleckého kláštera 47 km.

Máme-li shrnout poznatky o volbě mateřských domů, můžeme konstatovat, že ve čtyřicátých letech 12. století se české kláštery napojily na blízka německá opatství. Od druhé poloviny 12. století se vedle zahraničních klášterů jako mateřské domy začaly uplatňovat také domácí ústavy, které od 13. století dominovaly. Jejich nadvládu narušila pouze dvě rakouská štípení, k nimž došlo v době personální unie Čech a rakouských zemí za vlády Přemysla Otakara II.

Všechny řádové domy v Čechách patřily k morimondské větvi řádu. Ta se do Čech dostala prostřednictvím tří dílčích linií, které vycházely z klášterů Kamp, Ebrach a Heiligenkreuz. Nejstarší české založení, Sedlec, se prostřednictvím Valdsas napojilo na rodinu vycházející z kláštera Kamp, fundace zprostředkované Ebrachem a jeho dcerou Langheimem na rodinu ebrašskou a o sto let mladší založení Zlaté Koruny přivedlo do Čech cisterciáky z Heiligenkreuzu.

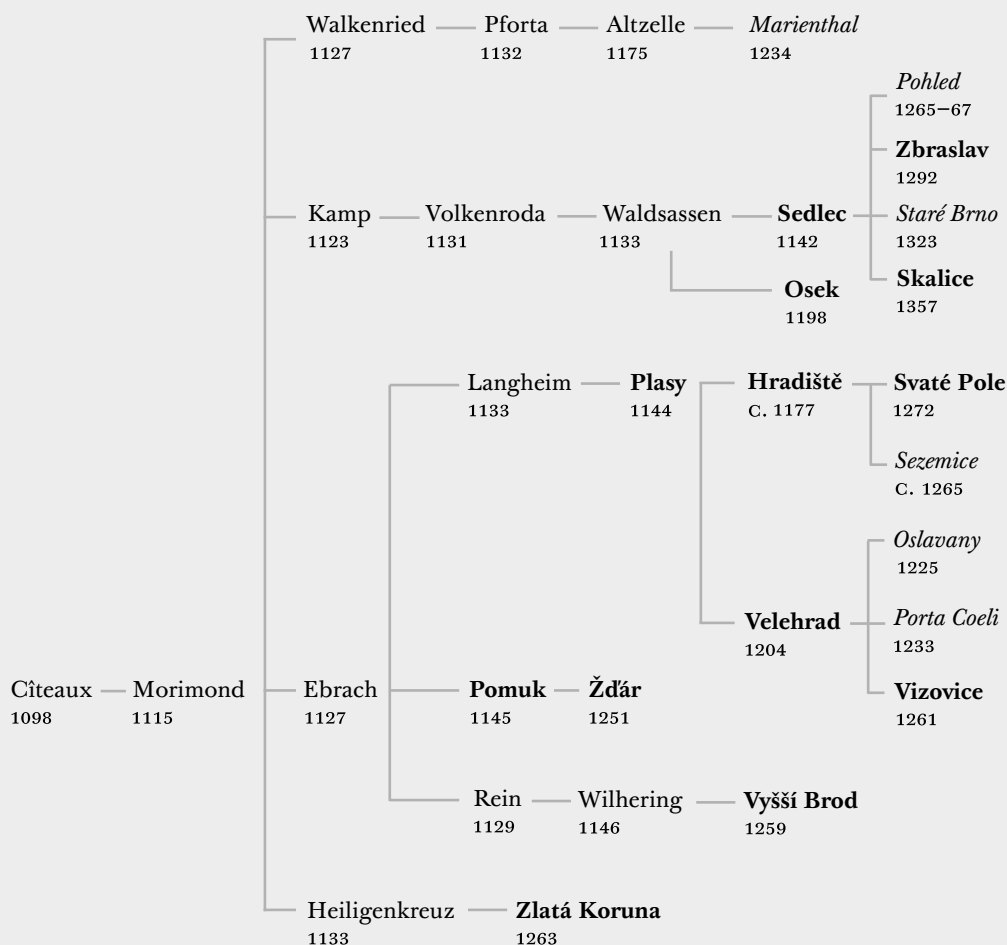
Vzhledem k tomu, že morimondská větev řádu na počátku čtyřicátých let 12. věku zcela ovládala německé a středoevropské oblasti, bylo logické, že při fundaci prvních klášterů v Čechách, k nimž došlo mezi léty 1142–1145, osadili nová opatství právě její mniši. Za méně samozřejmý však můžeme pokládat fakt, že se v Čechách ani v pozdější době žádná jiná větev řádu neuplatnila. Ve většině sousedních zemí tomu bylo jinak; pouze v Čechách a v Rakousích se morimondská linie stala výlučnou.

České ústavy postrádaly nejen spojení s jinou linií než morimondskou, ale nedostalo se jim vůbec žádných filiačních vazeb s francouzskými kláštery, o napojení na některé z protoopatství ani nemluvě.⁸² České řádové domy tak zůstaly plně zakotveny ve středoevropském prostoru, což je ochudilo o přímé impulsy z vyspělého západoevropského prostředí.

Absencí přímých vazeb na Francii bylo české prostředí výjimečné a odlišovalo se od vývoje řádu v ostatních středoevropských zemích. V Rakousku, v Polsku a na území Frank vznikly dceřiné domy Morimondy, v Uhrách se jako mateřské kláštery prosadila francouzská opatství Clairvaux, Pontigny, Acey a Trois-Fontaines.⁸³ Do jaké míry se zprostředkovanost cisterckého řádu v Čechách odrazila v jeho vývoji a zda nedostatek přímých vazeb s francouzskými

⁸² Vzhledem k tomu, že se cistercký řád dostal do Čech prostřednictvím německých a později rakouských klášterů, nezískaly české země přímé napojení na protokláster Morimond. Nejblíže k němu měly kláštery Pomuk a Zlatá Koruna (do 1281), jako jeho vnučky. Ostatní české ústavy dělilo od Morimondy tři až pět generací.

⁸³ Dcerou Morimondy se stal rakouský Heiligenkreuz, Morimond poslal své mnichy také do čtyř malopolských klášterů; Clairvaux mělo své filie v uherských kláštorech Zirc a Topusko (Toplica); Pontigny zapustilo kořeny v Uhrách, kde získalo filiační dům Egres. V Uhrách se jako mateřské domy prosadily i francouzské kláštery Acey a Trois-Fontaines (*Zisterzienser Klöster in Österreich*, Salzburg 2004; A. Wyrwa, Powstanie zakonu cystersów i jego rozwój na ziemiach polskich w średniowieczu, in: *Monasticon Cisterciense Poloniae I*, ed. A. M. Wyrwa, J. Strelczyk, K. Kaczmarek, Poznań 1999, s. 27–54; F. L. Hervay, *Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria*, Roma 1984).

[11] Filiace klášterů cisterciáckého řádu v českých zemích (tučně – mužský klášter, *kurzivou* – ženský klášter).

kláštery mohly alespoň zčásti nahradit kontakty s generální kapitulou, nejsme zatím ještě schopni přesně vyhodnotit. V každém případě však absence vazeb na francouzské kláštery představovala pro české řádové domy intelektuální i kulturní ochuzení.

V Čechách vznikla dvě velká filiační uskupení, dílčí linie valdsaská a dílčí linie langheimská. Valdsaská rodina čítala čtyři mužské řádové domy (Sedlec, Osek, Zbraslav, Skalice) a jeden pro jeptišky (Pohled). K rozrodu langheimského kláštera patřily tři a v určitém období středověku čtyři mužské kláštery (Plasy, Hradiště, Svaté Pole, v letech 1281–1400 také Zlatá Koruna) a jeho součástí byl i ústav cisterckých sester v Sezemících.

Na počátku 13. století expandovali cisterciáci z Čech na Moravu, když z plaského kláštera povstal Velehrad (1204). Ten se pak stal mateřským domem většiny moravských klášterů, totiž Vizovic a ženských ústavů Oslavany a Porta Coeli. Pouze dům cisterckých sester Aula Sanctae Mariae připadl pod správu sedleckého kláštera. Do jiných oblastí než na Moravu cisterciáci z Čech nepronikli.

PŘIPOJENÍ K ŘÁDU. *INSPECTIO LOCI*

Když bylo rozhodnuto o mateřském domě, dostal se zakladatelský proces do nové fáze. Bylo zapotřebí projednat připojení nové instituce k řádu. Na scénu vstoupil pater-abbas (opat mateřského domu), na jehož bedra dopadly značné úkoly. Od této chvíle se dělil se zakladatelem o zodpovědnost za úspěšnou fundaci. Podle starší řádové tradice zachycené v *Institutech cistercké generální kapituly* (dále *Instituta*), jednom z normativních řádových textů, byl to dokonce on, kdo měl vybrat vhodné místo pro klášter a dbát na to, aby filiace netrpěla materiální nouzí.⁸⁴ V praxi, obzvláště české, jeho pravomoc asi nebyla tak veliká, jak by se zdálo podle řádových pravidel. Větší díl rozhodování zůstal patrně na straně zakladatele. Opat mateřského domu však měl nepochybně poradní hlas a připadla mu i povinnost jednání s řádem.

Instituta také nařizovala, aby pater-abbas vybrané místo prezentoval dvěma nejbližším řádovým opatům, případně svému otci-opatovi, pokud nesídlí příliš daleko, a dal jim posoudit, zda podmínky budoucí fundace odpovídají řádovým požadavkům. V poslední čtvrtině 12. století došlo ke změně, když pravomoc rozhodovat o budoucí fundaci na sebe strhla generální kapitula. Ta zavedla tzv. *inspectio loci*, kontrolu místa budoucího kláštera. Inspektoři pověření generální kapitulou, obvykle v počtu dvou, byli povinni osobně na místě zjistit podmínky lokace včetně jejího materiálního zabezpečení a generální kapitule podat písemné hlášení.⁸⁵ Teprve na základě jejich dobrozdání dávala kapitula souhlas k fundaci, případně mohla jeho udělení delegovat na samotné komisaře.⁸⁶

⁸⁴ *Instituta Generalis Capituli apud Cistercium*, datovaná do doby před rokem 1179, in: *Narrative and Legislative texts from Early Cîteaux*, ed. Ch. Waddell, *Studia et Documenta*, Volume IX, *Cîteaux. Commentarii Cistercienses* 1999, paragraf 30, s. 468.

⁸⁵ Povinnosti inspektorů se jmenují v různých pověřeních. Za všechny citujme statut 44 z roku 1212 (*Statuta I*, s. 399): *Iniungitur abbates ...ut personaliter accedant ad locum in quo dux...vult construere abbatiam, qui diligenter considerent situm loci, possessiones, et omnia necessaria ad fundationem abbatiae et quod invenerint sequenti Capitulo procurent nuntiare*. K povinnosti písemné relace J. Oberste, *Instituzionalisierte kommunikation. Normen, Über Lieferungsbefunde und Grenzbereiche im Verwaltungsaltag religioeser Orden des hohen Mittelalters*, in: *De Ordine vitae*, ed. G. Melville, Münster 1996, s. 59–99, zde 73.

⁸⁶ *Inspectio loci de Cella Sancti Bernardi, de Cedelyx (Sedlec) et de Gradis (Hradiště) abbatibus iterato committitur ut, pensatis omnibus quae secundum formam Ordinis sunt pensanda, si viderint expedire*

S žádostí o připojení mužské filiace k cisterckému řádu se na generální kapitulu obvykle obracel opat vybraného mateřského domu,⁸⁷ a to z pověření budoucího zakladatele. Tento postup dobře ilustruje situace týkající se založení kláštera ve Vyšším Brodu.⁸⁸ Generální kapitula pak na svém zasedání určila komisaře, kteří měli *inspectio loci* provést.

V případě ústavů jeptišek měla inspekce odlišný charakter. Na rozdíl od mužské linie zkoumala již existující kláštery. Generální kapitula podmiňovala přijetí do řádu jak majetkovým zabezpečením mnišek, tak i požadavkem, aby žádost o přivtělení byla podána teprve tehdy, kdy instituce má již dostatečné budovy.⁸⁹ Zatímco u mužských opatství si generální kapitula řádu vyhrazovala možnost zasahovat do procesu fundace, u panenských rozhodovala o přijetí či nepřijetí již fungujícího kláštera. Žádost o připojení ženských klášterů k řádu obvykle předkládal významný světský nebo církevní přímluvce.⁹⁰

Inspectio loci dokládají Statuta generálních kapitul po jedno století od 90. let 12. do 90. let 13. věku.⁹¹ Proč se informace o *inspectio loci* od konce 13. století vytratily, nelze jednoznačně vysvětlit. Mohlo jít o změnu při zakládání klášterů, možná v souvislosti s tím, že na konci 13. století vznikalo již cisterckých klášterů velmi málo. Za úvahu stojí také skutečnost, že v dané době se změnila struktura zápisů z generálních kapitul a počet statutů rapidně poklesl. Nelze proto vyloučit, že informace o probíhajících založeních byly zaznamenávány v jiných písemných materiálech.

Zprávy o inspekci českých řádových domů zahrnují většinu fundací 13. století. Týkají se opatství Žďár,⁹² Vyšší Brod,⁹³ Zlatá Koruna,⁹⁴ Svaté Po-

mittant illuc conventum monachorum de Oceth (Osek), non expectata ulterius licentia Capituli generalis (Statuta II, 1238, č. 48, s. 194–195).

⁸⁷ V případě oseké filiace v Nížkově žádal generální kapitolu oseký opat (Statuta II, 1237, č. 62, s. 180).

⁸⁸ Zakladatel opatství, Vok z Rožmberka, sepsal žádost o přivtělení plánovaného ústavu k řádu, kterou adresoval opatu kláštera Cîteaux. V ní oznamoval svůj záměr založit klášter, uvedl jméno zvoleného mateřského domu a také výši příjmů, jakou novou instituci vybaví. Vzhledem k tomu, že písemnost se zachovala v archivu mateřského kláštera Wilhering, lze soudit, že žádost v Cîteaux tlumočil designovaný vyšebrodský pater-abbas, opat z Wilheringu (CDB V/1, č. 187, s. 296–297).

⁸⁹ F. J. Felten, Die Zisterzienserorden und die Frauen, in: *Weltverachtung und Dynamik*, ed. H. Schwillus, A. Hölscher, *Studien zur Geschichte, Kunst und Kultur der Zisterzienser* 10, Berlin 2000, s. 77.

⁹⁰ V případě ústavu Marienthal žádala o přivtělení zakladatelka, královna Kunhuta Štaufská (*Inspectio abbatiæ monialium, quæ vocatur Sifrisdorf, quam nostro Ordini regina Bohemiae petit associari...* Statuta II, 1237, č. 60, s. 180); obdobně o připojení Sezemic biskup Jan III. (*Inspectio monialium de Exsime quam petit incorporari dominus episcopus Pragensis*-Statuta III, 1267, č. 79, s. 58); v záležitosti pohledského kláštera se angažoval král Přemysl Otakar II. (*Inspectio abbatiæ Vallis s. Mariæ monialium quam petit incorporari Ordini rex Bohemiae*-Statuta III, 1270, č. 69, s. 91).

⁹¹ Nejstarší doklady pocházejí z roku 1190 (Statuta I, 1194, č. 23, s. 123), nejmladší z roku 1297 (Statuta III, 1297, č. 20, s. 291; č. 21, s. 291).

⁹² Statuta II, 1251, č. 39, s. 367; č. 43, s. 385. Boček je v dokumentech zmiňován jako *B. baronum Moraviae non infimus*.

⁹³ Statuta II, 1258, č. 50, s. 448; 1259, č. 50, s. 459.

⁹⁴ Statuta II, 1259, č. 52, s. 459.

le,⁹⁵ všech ženských filií⁹⁶ a také několika nezdařených a nerealizovaných projektů, kde záznam o ustanovení komise inspektorů často představuje jedinou informaci o plánovaném založení.⁹⁷ Časově spadají do období 1237–1280. Vznik starších ústavů, založených ve 12. století, nebyl Statuty zachycen, neboť řádová inspekce tehdy ještě neexistovala, respektive se její institut teprve rodil a do Čech zatím nedospěl. Obdobně také nejmladší dvě fundace, z konce 13. a z poloviny 14. století, ve Statutech doloženy nejsou. Založení Skalice (1357) se odehrálo v době, kdy Statuta již nové fundace nezaznamenávala. V případě královské Zbraslavi, která byla k řádu připojena několik měsíců po svém založení, můžeme uvažovat i o výjimkách, které mohly některé ústavy získat.⁹⁸

Zápisy generálních kapitul vypovídají výhradně o ustanovení komisí a nedávají odpověď na to, co inspektoři „na místě“ zjistili a jak byli s chystanou lokací spokojeni. V případě realizovaných fundací snad můžeme soudit, že vyjádření inspektorů bylo příznivé a podmínky nabízené fundátory odpovídaly požadavkům řádu. Těch několik zmínek o zamýšlených fundacích, kde jedinou informací je právě stanovení komise pro *inspectio loci*, může vést k domněnce, že pokud inspektoři nedali k příchodu konventu souhlas, zakladatelský záměr se nemohl uskutečnit. Doložit tuto hypotézu však nelze.

Jednání s generální kapitulou o připojení nového řádového domu představovalo dlouhý proces, který obvykle trval více než jeden rok.⁹⁹ Nejprve bylo nutno generální kapitolu informovat o záměru založit nový klášter, a to tak, aby kapitula mohla tuto žádost projednat na svém zářijovém zasedání. Následně generální kapitula jmenovala inspektory a pověřila je, aby učinili kontrolu. Při příštím zasedání, o rok později, generální kapitula vyhodnotila zprávu inspektorů a rozhodla o případném přijetí kláštera. Pokud inspektoři včas vizitaci neprovedli, výzva k inspekci se zopakovala a zakladatelský proces se prodlužoval o další rok. I proto generální kapitula dávala někdy inspektorům pravomoc, aby shledavše fundaci v pořádku, sami dali k jejímu přivtělení k řádu souhlas.

⁹⁵ Statuta III, 1272, č. 38, s. 112.

⁹⁶ Marienthal (Statuta II, 1237, č. 60, s. 180); v případě Sezemic byla výzva k inspekci vyhlášena 3x (Statuta III, 1267, č. 79, s. 58; 1268, č. 49, s. 65; 1269, č. 73, s. 79); Pohled (Statuta III, 1270, č. 69, s. 91).

⁹⁷ Statuta II, 1237, č. 62, s. 180; 1238, č. 48, s. 194–195; Statuta III, 1262, č. 59, s. 7; 1279, č. 90, s. 194; 1280, č. 72, s. 205.

⁹⁸ Klášter Aula Regia na Zbraslavi řád inkorporoval na přání Václava II. během generální kapituly v září 1292, ačkoliv vlastní fundace proběhla již na jaře téhož roku. Na podporu své žádosti Václava II. poslal do Cîteaux skvostné dary. Zprávu o jednání známe jen díky Zbraslavské kronice (*Chronicon Aulae Regiae*, s. 55), nikoliv ze Statut, která pro rok 1292 obsahují pouze 11 paragrafů. V roce 1291 přitom Statuta zachytila 68 paragrafů, včetně jednoho nařízení *inspectio loci* v Itálii a zápisu o připojení kláštera v Polsku (Statuta III, 1291, č. 48 a 50, s. 257).

⁹⁹ Blíže k tomu J. Zawadzka, *Proces fundowania opactw cysterskich w XII i XIII wieku*, s. 142.

VÝBĚR MÍSTA PRO KLÁŠTER

Cistercký řád, zejména ve svých počátcích, toužil po odtržení od světského života, po klášterní uzavřenosti a izolovanosti. Ne zbytečně se připomíná eremitství jako jeden ze zdrojů cisterckých idejí. Samota umožňovala cisterciákům hluboké ničím nerozptylované soustředění na Boha, základ i smysl jejich života.

V době, kdy vznikal cistercký řád, západoevropské mnišství představovali především benediktini, a právě vůči nim se cisterciáci v mnoha ohledech vymezovali. Snaha po odlišení se projevila mimo jiné i ve volbě polohy, kde své kláštery stavěli. Zatímco černí mniši preferovali výšinná místa, klasickou cisterckou polohou se stala údolí. Tato diference vstoupila i do středověkého úsloví „*Bernardus valles, montes Benedictus amabat*“. Cisterciáci zakládali svá opatství v údolích, v blízkosti vodního toku, zdůrazňující význam vody pro klášter od roviny mystické, přes praktické použití při každodenním provozu až po její hodnotu v ekonomickém systému opatství.

Také většina českých cisterckých klášterů vznikala v souladu s tímto nepsaným požadavkem v údolních polohách při potocích a řekách. Pouze opatství v Hradišti stálo na výrazném návrší, a právě tato atypická poloha se pokládá za jeden z nepřímých dokladů toho, že Hradiště snad původně sloužilo mnichům benediktinským.

Cisterciáci volili údolní polohy, byť ne vždy plně odpovídaly jejich potřebám. Některé úzké lokality neposkytovaly dostatek prostoru pro výstavbu tradičního klášterního komplexu s orientovaným kostelem, k němuž se z jižní strany připojovala kvadratura s konventními budovami. V takovém případě bylo nutné stavební uspořádání přizpůsobit daným podmínkám, nejčastěji změnou orientace vůči světovým stranám.¹⁰⁰

Informace o výběru místa pro klášter jsou k dispozici v případě Žďáru a Zbraslavi, v obou případech pocházejí z pera kronikářů. Ve Žďáru se praví, že po založení instituce přišli cisterciáci a usadili se v jakémsi dvorci. Teprve poté začal zakladatel, Boček z Perneggu, spolu s mnichy a služebníky hledat v okolním lese místo pro stavbu kamenného kláštera. A byl to také on, kdo vhodné místo našel.¹⁰¹

Při založení budoucího zbraslavského kláštera nabídl zakladatel, král Václav II., opatu zvoleného mateřského domu Heidenreichovi tři lokality, jež se všechny nacházely nedaleko Prahy, při Vltavě či Berounce. Opat Heidenreich nerozhodoval o tak závažné věci sám, ale pozval si na pomoc jak otce-opata

¹⁰⁰ Ve Zlaté Koruně byla osa celého areálu pootočena o 45°, v Plasech a Pohledu výrazně méně, cca o 15°, na Zbraslavi byl půdorys zcela převrácen a kvadratura přiléhala ke kostelu ze severní strany.

¹⁰¹ *Cronica domus Sarensis*, s. 40.

[12] Osecký řádový dům byl založen v podhůří Krušných hor. Pohled na budovy kláštera pod horami.

z Valdsas,¹⁰² tak i sedleckého převora Konráda, který byl již tehdy určen za opata budoucí královské fundace. Cisterční hodnostáři spolu s panovníkem všechna místa navštívili a po poradě s dalším církevním činitelem a královým rádcem Bernardem z Kamence zvolili za místo budoucího kláštera Zbraslav „totiž proto, že oplývající vodami, lukami a vinicemi a také jinými věcmi pro klášter šedých mnichů potřebnými, vzbuzovalo v myslích těch, kdo se na ně dívali, lásku k sobě.“¹⁰³

Zatímco cisterciáci v Čechách respektovali řádový zvyk volit pro své kláštery úrodnou polohu, méně zůstávali věrni dalšímu požadavku, a to usazovat se v pustém místě, vzdáleném od civilizace. Kláštery v Sedlci, Sezemicích a Skalici byly založeny uprostřed kultivované a dosti hojně osídlené krajiny, opatství v Oseku v rámci živě se rozvíjející hrabišické domény, Vyšší Brod na okraji sídelní oikumeny, jen několik set metrů od stejnojmenné tržní osady, Zbraslav na místě

¹⁰² Složení komise, jíž se vedle budoucího otce-opata účastnil i jeho pater-abbas, v tomto případě Děťřich Vald-saský, odpovídala staršímu pojetí zakladatelského procesu, před zavedením komisí jmenovaných generální kapitolou (*Instituta Generalis Capituli apud Cistercium*, s. 468).

¹⁰³ *Zbraslavská kronika. Chronicon Aulae Regiae*, překlad F. Heřmanský, R. Mertlík. Praha: Svoboda, 1976, s. 82.

výstavného královského dvorce. Ve většině případů, pokud můžeme posoudit středověkou situaci, cisterciáci volili oblasti více či méně osídlené. Nutno však říci, že klášter sám obvykle stál stranou, v poloze, již bychom mohli označit za samotu (Pomuk, Hradiště, Osek, Vyšší Brod, Zlatá Koruna, Svaté Pole, Marienthal, Pohled). Z tohoto hlediska se řádové požadavky naplňovaly, byť o poustevnickém charakteru místa, vzhledem k okolní krajině, nemůže být řeči.

Z krajinného hlediska volili zakladatelé nejčastěji polohu v podhůří českých hor a na vysočinách, z pohledu osídlení pak oblasti, kde probíhalo nebo právě začínalo celkové odlesňování regionu. Taková poloha byla výhodná, neboť klášterům umožňovala vytvořit rozlehlé domény, ať již díky tomu, že dovozovala mecenášům relativně snadno kláštery obdarovávat nově založenými vesnicemi, nebo možností, aby se kláštery samy na kolonizaci podílely. Většina českých cisterckých klášterů vznikla v oblastech probíhající kolonizace, či, jako v případě obou západočeských klášterů z doby před polovinou 12. století, v místech, kde se plošné osídlování teprve chystalo. Pouze tři kláštery ve středních Čechách vznikly bez návaznosti na kolonizační činnost.

Marienthal	200 m n. m.	Osek	307 m n. m.
Zbraslav	210 m n. m.	Plasy	350 m n. m.
Skalice	226 m n. m.	Pomuk	428 m n. m.
Hradiště	228 m n. m.	Pohled	437 m n. m.
Sezemice	236 m n. m.	Zlatá Koruna	473 m n. m.
Svaté Pole	241 m n. m.	Vyšší Brod	571 m n. m.
Sedlec	288 m n. m.	Žďár	580 m n. m.

[13] Nadmořská výška českých cisterckých klášterů

Polovina všech klášterů byla založena v nadmořské výšce nad 300 m, přičemž nejvýše položené řádové domy ležely ve výšce nad 550 m (Vyšší Brod, Žďár). Druhá polovina se nacházela ve výškách 200–300 m, a to jak ty, které ležely v tradičních sídelních oblastech (Sedlec, Skalice, Zbraslav), tak i řádové domy, jejichž lokaci lze dávat do souvislosti s kolonizací (Hradiště, Sezemice, Marienthal).

Bez zajímavosti není ani vztah cisterckých řádových domů k důležitým zemským stezkám. Některé kláštery vznikaly přímo na jejich trasách,¹⁰⁴ další se nacházely v blízkosti, vzdáleny od nich jen několik set metrů či několik kilometrů. Ruch spojovaný s cestou se klášterů přímo nedotýkal, obchodní výhody, jež skýtaly, však mohli řeholníci s prospěchem využívat. Nejvíce cisterckých

¹⁰⁴ Přímo na stezkách ležely Hradiště, Žďár, Vyšší Brod.

opatství bychom našli na trase Haberské stezky spojující Čechy s Moravou. Nedaleko ní se nacházely kláštery sedlecký, skalický, stejně jako dům cisterciáček v Pohledu.¹⁰⁵ Nedaleko další stezky z Čech na Moravu, totiž Trstenické, ležel klášter cisterciáček v Sezemicích. Také ústav ve Žďáru vznikl na spojnici z Čech na Moravu, v tomto případě na stezce Libické, a to přímo na zemské hranici. Starší představy o tom, že opatství Svaté Pole leželo poblíž významné komunikace vedoucí z Hradce Králové do Kladska, mladší literatura vyvrátila.¹⁰⁶ Přímo kolem kláštera Hradiště vedla zemská stezka od Mladé Boleslavi do Žitavy.¹⁰⁷ Ženský ústav Marienthal ležel dále na severu, nedaleko cesty spojující Žitavu se Zhořelcem. V blízkosti oseckého kláštera vedly hned dvě významné spojnice procházející Krušnohořím; bezprostředně při opatství tzv. Osecká stezka, která mířila z Bíliny přes Osek do Freibergu. V pramenech je označována jako *semita claustrum proxima*.¹⁰⁸ Ve 14. století byla nahrazena tzv. Hrobskou cestou, jež šla z Oseka přes klášterní ves a od 15. století klášterní městečko Hrob.¹⁰⁹ Obě představovaly odbočky z hlavní, tzv. Srbské stezky vedoucí z Prahy do Míšeňska. To byla ona druhá cesta, z níž klášter stejně jako z Osecké cesty pobíral podíl na cle.¹¹⁰ Vyšší Brod se nacházel při tzv. Linecké stezce, obchodní cestě spojující Rakousy s jižními Čechami.¹¹¹ Ta pokračovala na sever přes Krumlov a směřovala nedaleko Zlaté Koruny dál do nitra Čech. U Prahy pak vedla po Vltavě přes Zbraslav.¹¹² Ani kláštery v západních Čechách nebyly prosty kontaktu s obchodními trasami, v jejich případě však šlo spíše jen o spojnice v rámci Čech.¹¹³

Poloha cisterckých klášterů v blízkosti zemských stezek a významných obchodních cest nebyla náhodná, ale vycházela vsříc potřebám nových nabyvatelů půdy, aby v krajině, dosud jen málo osídlené, mohly kláštery snadněji využívat základní komunikační strukturu.

¹⁰⁵ Listina z roku 1394 (*CIM* II, č. 664, s. 853–854) zmiňuje cestu od Kolína do Čáslavi, která jde přes Malín a nyní má podle královského výnosu vést přes Kutnou Horu. V obou případech šla kolem sedleckého kláštera jen ve vzdálenosti několika málo kilometrů (R. Květ, *Atlas starých stezek a cest na území České republiky*, Brno 2017, s. 48, 50).

¹⁰⁶ F. Musil, K problematice vývoje středověkých komunikací v Podorlicku v době předhusitské, *Historická geografie* 30, 1999, s. 149 (135–153).

¹⁰⁷ Blíže k žitavské stezce P. Bolina, T. Klimek, V. Cílek, *Staré cesty v krajině středních Čech*, Praha 2018, s. 437–438, 592–613.

¹⁰⁸ *CDB* II, č. 64, s. 60. O stezce hovoří též osecká falsa z druhé poloviny 13. století (*CDB* II, č. 361, s. 387; č. 362, s. 390), podle nichž osecký dům pobíral z obou cest podíl na cle.

¹⁰⁹ *CDB* II, č. 361, s. 387; č. 362, s. 390. Srv. I. Vávra, Osecká stezka–Hrobská stezka, *Historická geografie* 20, 1982, s. 187–201.

¹¹⁰ K cestě srv. I. Vávra, Srbská cesta, *Historická geografie* 17, 1978, s. 369–432, zejména strany 386–388, 405.

¹¹¹ R. Květ, *Atlas starých stezek a cest na území České republiky*, s. 80.

¹¹² F. Roubík, Spory jihočeských měst o směr obchodních cest ve 14. až 17. století, *Jihočeský sborník historický* 1971, s. 1–18.

¹¹³ Plasy ležely nedaleko tzv. Blšanské stezky vedoucí od Žatce do Plzně; Pomuk na cestě Úslavské směřující od Plzně k Písku, kde se spojovala s cestou Pasovskou (R. Květ, *Atlas starých stezek a cest na území České republiky*, s. 28, 160).

PŘÍPRAVA MÍSTA PŘED PŘÍCHODEM KONVENTU. PROVIZORIA

Před příchodem konventu bylo nutno místo budoucího kláštera připravit na příchod mnichů tak, aby se zde cisterciáci mohli od prvních dní v souladu s řeholí věnovat řádovému životu. *Instituta* jmenují prostory nutné pro provoz kláštera. Podle řádových předpisů měl každý, byť jen provizorní klášter, mít k dispozici bohoslužebný prostor (*oratorium*), ložnici (*dormitorium*), společnou jídelnu (*refektorium*), místnost pro hosty (*cella hospitum*) a bránu (*fortnu, portarium, vrátnici*), která zprostředkovala kontakt s vnějším světem.¹¹⁴

Jedno z nejstarších provizorií je známo z Clairvaux, kde se skládalo ze čtvercové oratoře o výměře cca 17 m², k níž přiléhala poměrně dlouhá (19,8 m) patrová budova pro mnichy, jejíž spodní část sloužila jako refektář a horní jako dormitář. K ní se pojily jako samostatné místnosti další prostory: kuchyně, pokoj pro hosty a vrátnice. Provizorium v Clairvaux se stalo vzorem, který napodobovaly některé jeho filiačně spřízněné kláštery. Využití tohoto modelu v anglických kláštorech Fountains (po 1133) a Meaux (po 1150) známé z historických zpráv, dokládají i výsledky archeologických výzkumů.¹¹⁵ Jak tomu bylo v Čechách, nevíme, z českých zpráv se dá tušit, že provizoria vznikala spíše *ad hoc* bez předchozích vzorů.

Na rozdíl od kamenných klášterů, v případě provizorií neexistoval jednotný půdorys. Pro provizorium bylo možno použít jak starší budovy, které již v místě stály, tak stavby nově vybudované pro potřeby mnichů. Provizoria se obvykle skládala z několika budov, z nichž některé mohly být patrové. Stavebním materiálem bývalo většinou dřevo, někdy se však mohly vyskytovat i stavby z kamene, zejména pokud začínající opatství dostalo k užívání starší objekty. Podobně jako kamenné kláštery i provizoria bývala ohrazená.¹¹⁶ U klášterních provizorií nebylo výjimkou, že prošla několika stavebními fázemi. Pokud mniši získali místo, jež nebylo dosud pro jejich způsob života vybaveno, obvykle si nejprve vystavěli jednoduchou svatyni, aby mohli začít sloužit bohoslužby, a teprve později vybudovali kvalitnější provizorium ze dřeva nebo z kamene.¹¹⁷

¹¹⁴ *Instituta Generalis Capituli apud Cistercium*, paragraf 12, s. 461.

¹¹⁵ Zkušenosti cisterciáků z Clairvaux předával anglickým spolubratrům mnich Geoffrey z Ainaí, vyslaný do Anglie Bernardem z Clairvaux. Jednou z oblastí, v níž anglické cisterciáky školil, byla také výstavba klášterních areálů (G. Coppack, „According to the Form of the Order“. The earliest Cistercian Buildings in England and their Context, in: *Perspectives for an Architecture of Solitudo. Essays on Cistercians, Art and Architecture in Honour of Peter Fergusson*, ed. T. Kinder, Medieval Church Studies 11, Cîteaux: Studie et Documenta, Cîteaux 2004, s. 35–45).

¹¹⁶ K provizoriím srv. K. Charvátová, Postup výstavby cisterckých klášterů, *Mediaevalia Historica Bohemica* 3, 1993, s. 205–212.

¹¹⁷ Např. v anglickém klášteře Fountains nejprve mniši vybudovali primitivní kapli, snad z proutěného výpletu, pak dřevěný kůlový kostel, poté malý a nakonec velký zděný kostel (R. Gyilyard-Beer – G. Coppack, Exca-

Provizorními stavebními fázemi prošly pravděpodobně všechny české cistercké kláštery. Konkrétní zprávy však máme pouze o pěti z nich; o provizoriích v Plasech, Oseku, Žďáru, Vyšším Brodě a na Zbraslavi. Plaské provizorium se údajně nacházelo v areálu pozdějšího kláštera, v místech dnešní patrové královské kaple. Podle barokního kronikáře prý bylo velmi skromné. Skládalo se v souladu s předpisy z oratoře, refektáře a dormitáře.¹¹⁸ Dobu existence tohoto provizoria, či alespoň některých jeho částí, můžeme odhadovat nejméně na šedesát let.¹¹⁹

Osecký řeholní dům byl založen při starším kostele v Oseku, v němž se nacházela hrabišická hrobka. U něj zjevně existovalo klášterní provizorium, neboť pozdější středověké prameny nazývají tento kostel *anticum claustrum*.¹²⁰ Ubytování snad mniši našli v původním hrabišickém dvorci, který zřejmě zakladatel Slávek z Riesenburka řeholníkům přenechal spolu s celým oseckým statkem.¹²¹ Poloha, kde stál starý kostel, nevyhovovala pro stavbu kamenného kláštera, a proto si řeholníci pro nové opatství vybrali jiné místo; to bylo od původního vzdálené cca 750 m. Provizorium plnilo svou funkci přinejmenším 25 let, než byl vysvěcen nový konventní kostel; možná i déle, pokud k přestěhování mnichů došlo až v souvislosti s výstavbou východního křídla konventu.¹²²

Mniši, kteří přišli do Žďáru, byli nejprve ubytováni ve dvorci s kaplí, který dostali od svého zakladatele. Dvorec se nacházel několik stovek metrů od budoucího klášterišťe, jež podle žďárského kronikáře našel a jako vhodné místo pro klášter určil sám zakladatel, Boček z Perneggu. Zde mniši zůstali asi dva roky, pak pro ně vybudoval opat Walthelm v blízkosti budoucího kláštera dřevěné provizorium, kde konvent žil devět let, než byly kamenné stavby schopné obývání.¹²³

variations at Fountains Abbey, North Yorkshire, 1979–1980. The Early Development of Monastery, *Archeologia or Miscellaneous Traits, relating to Antiquity* 108, 1986, s. 149–158).

¹¹⁸ Tuto zprávu cituje A. Podlaha, Popisy klášterů a kostelů v Plasech v rukopise z roku 1744, *Památky archeologické* 23, s. 229.

¹¹⁹ Existenci provizoria nepřímou potvrzuje listina z roku 1204 (CDB II, č. 48, s. 44), v níž se v souvislosti s posvěcením konventní baziliky v Plasích mluví též o menší kapli (pravděpodobně oratorium). Tato zpráva zároveň udává datum ante quem jejího používání jako konventního kostela.

¹²⁰ Termínem *anticum claustrum* označují osecký kostel sv. Petra a Pavla *Registra decimarum papalium*, ed. W. W. Tomek, Praha 1873, s. 78 a LC VI, s. 63, 283.

¹²¹ Slávek z Riesenburka věnoval klášteru *locum ipsum Ozsek cum omnibus pertinentiis suis* (CDB II, č. 64, s. 59). Není vyloučeno, že hrabišický dvorec v Oseku byl jedním z hlavních rodových sídel. Na význam Oseka pro Hrabšice kromě rodové hrobky poukazuje též skutečnost, že nedlouho po předání této lokality cisterciákům, ve 20. letech 13. století, byl nedaleko původního dvorce vybudován hrad Osek, jenž se stal sídlem pánů z Oseka (z Riesenburka).

¹²² Konventní kostel byl svěcen v roce 1221 (CDB II, č. 211, s. 196–197). Pokud by důvodem přestěhování mnichů byla až výstavba východního křídla konventu, mohli bychom uvažovat o trvání provizoria cca čtyřicet let (K. Charvátová, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420*, I, s. 409).

¹²³ *Cronica Domus Sarenensis Maior et Minor*, s. 40–50. Srv. též K. Charvátová, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420*, III, mapka na s. 139.

Vyšebrodské provizorní stavby, podobně jako plaské, vznikly přímo v areálu budoucího kláštera. Tradice klade nejstarší vyšebrodskou svatyni na místo dnešní hřbitovní kaple sv. Anny, která se nachází východně od presbytáře konventního chrámu. Oratoř zasvěcená P. Marii byla snad postavena ještě před příchodem konventu a posvěcena při slavnostním založení kláštera v roce 1259.¹²⁴ Další úvahy o stavebních počátcích opatství se pojí se sakristií konventního chrámu. Sakristie vznikla v 70. letech 13. století jako samostatná kaple a není vyloučeno, že představovala v pořadí druhý provizorní kostel, který sloužil mnichům do doby, než byl vystavěn velký chrám.¹²⁵

Poslední řádový dům, o jehož stavebních počátcích existuje povědomost, je Aula Regia na Zbraslavi. Místo budoucího zbraslavského kláštera mělo ve chvíli, kdy Václav II. rozhodoval o místě založení svého kláštera, za sebou již bohatou historii. Zbraslav, původně snad knížecí dvorec, ve 12. století proboštství kladrubských benediktinů, se v době Přemysla Otakara II. proměnila v honosný královský lovecký dvůr či snad spíše hrádek.¹²⁶ Před příchodem konventu areál prošel jakousi úpravou, o níž hovoří Zbraslavská kronika: „Zatímco ...nový sbor zůstával ještě v domě sedleckém, šli opatové na místo založení a chtěli přeměnit místa, na kterých dosud bydleli lidé svěští, v příbytek vhodný pro muže řeholní, aby odstranili lidi světské a ... aby mniši, kteří měli brzo přijíti, našli ta místa upravená pro své pohodlí.“ Na jiném místě pak píše, že „s pomocí řemeslníků upravili tam jakž takž obydlí pro pohodlí mnichů“.¹²⁷ V tomto případě přišli cisterciáci do pevných kamenných budov, které předtím sloužily králi a jeho dvořanům k lovu a jiné zábavě. Součástí areálu byla kaple zasvěcená sv. Jakubovi, kterou mohli bratři od počátku využívat jako dočasný konventní chrám.

Provizoria sloužila mnichům různě dlouhou dobu. Jejich zrušení nebylo vázáno na dohotovení celého kamenného kláštera, ale bylo zapotřebí, aby sloužila přinejmenším část konventu umožňující ubytování bratří a z klášterního kostela aby byl postaven alespoň presbytář. Doba, po niž žil konvent v provizorních prostorách, byla u každého opatství odlišná, řádově ji můžeme počítat na desítky let.¹²⁸

¹²⁴ Ke kapli srv. P. Vlček, P. Sommer, D. Foltýn, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 689. Mariánská kaple ve zmíněném místě určitě existovala, její nejstarší doklady však pocházejí až z roku 1385 (*UBH* č. 167, s. 197).

¹²⁵ K vyšebrodské sakristii viz J. Kuthan, *Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách. K problematice cisterciácké stavební tvorby*, Praha 1983, s. 222–227.

¹²⁶ K významu Zbraslavi před vznikem cisterckého kláštera J. Žemlička, *Krajina z lodi spatřená. Inspekční cesta Václava II. z Prahy vzhůru po Vltavě*, in: *Krajina jako historické jeviště*, Praha 2012, s. 35–37.

¹²⁷ *Zbraslavská kronika*, s. 87.

¹²⁸ Délka provizoria v Plasech trvala více než 60 let, v Hradišti přes 60 let, v Oseku 22–40 let, ve Vyšším Brodě asi 35 let, na Zbraslavi 13–35 let, ve Žďáru asi 11 let (Srv. K. Charvátová, *Postup výstavby cisterckých klášterů v Čechách, Mediaevalia Historica Bohemica* 3, 1993).

[14] **Příchod mnichů do Vyššího Brodu v roce 1259.**
Detail obrazu z roku 1759 s výjevy zachycujícími legendu o založení vyšebrodského opatství.

JMENOVÁNÍ KONVENTU A JEHO PŘÍCHOD DO NOVÉHO KLÁŠTERA

Poté, co inspektoři odsouhlasili projekt kláštera a když bylo připraveno místo pro řeholní dům, přistoupil otec-opat ke jmenování konventu. Podle řádových pravidel mělo být do nového domu posláno dvanáct mnichů spolu s opatem.¹²⁹ Číslo dvanáct nebylo zvoleno náhodně. V rovině symbolické odkazovalo k počtu Kristových učedníků, v praktické pak umožňovalo uvolnit dostatečné množství bratrů i z mateřských klášterů, které nebyly příliš veliké, a přitom byl tento počet postačující, aby skýtal záruky k přenesení stejného způsobu klášterního života do rodící se filiace.

¹²⁹ *Duodecim monachi cum abbate tertiodecimo ad coenobia nova transmittantur (Instituta Generalis Capituli apud Cistercium, paragraf 12, s. 461).*

Instituta praví, že ke štípení konventu mateřského domu smělo dojít pouze tehdy, pokud v klášteře žilo nejméně šedesát mnichů.¹³⁰ Tento počet se zdá být pro středoevropské poměry značně vysoký a jeví se nepravděpodobným, že by všechna opatství, jež se stala matkami českých cisterckých ústavů, měla skutečně tak rozsáhlé konventy. Uvedené pravidlo patrně odkazuje především k francouzské situaci ve 12. století, kdy o vstup do řádu usilovalo mnoho lidí. Pochybují o tom, že Waldsassen či Langheim mohly devět, respektive pouhé tři roky po svém založení disponovat sbory mnichů o 60 členech. Ve středoevropských poměrech, kde konventy patrně nedosahovaly takové početnosti jako ve Francii (viz kapitolu *Cistercké konventy v Čechách*) stačilo snad, když klášter mohl uvolnit potřebný počet bratrů pro založení nového kláštera. Důkaz o tom, že v některých případech ani toho nebyl mateřský dům schopen, a přesto o filiaci usiloval, ukazují okolnosti založení kláštera ve Žďáru. Ústav v Pomuku, který se ujal role mateřského domu, poslal nejprve do své filiace pouze opata a dva mnichy (spolu se dvěma konvrši), později konvent doplňoval za pomoci svých řeholníků i bratrů z dalších klášterů, a to konkrétně z Velehradu, Valdsas a rakouského kláštera Heiligenkreuz. Utvoření funkčního konventu se protáhlo na řadu let.¹³¹

Konkrétní představu o tom, jak byl nastolen nový konvent, nabízí Zbraslavská kronika. Ota Zbraslavský barvitě popisuje scénu jmenování mnichů, kteří měli přejít ze sedleckého kláštera na Zbraslav. Výběr mnichů provedl v sedlecké kapitule za přítomnosti krále Václava a představitelů tří dalších cisterckých klášterů sedlecký opat Heidenreich. Ten postupně vyvolal dvanáct členů svého konventu a jako třináctého určil jednoho mnicha z doprovodu Dětricha Valdsaského, který se jako otec-opat sedleckého domu jmenování nového konventu též účastnil. Poté, co byl konvent jmenován, zvolil si ze svého středu opata.¹³² Jak vyplývá z kontextu kroniky, svobodná volba byla jen teoretickou záležitostí, neboť Konrád, kterého vybrali, vystupoval již od počátku fundačního procesu po boku opata Heidenreicha jako předem určený představený nového kláštera.¹³³

Poté, co konvent získal svého opata, teoreticky již nic nebránilo odchodu mnichů na nové místo. Se slzami se loučili bývalí spolubratři s těmi, které již neměli spatřit, s radostí vítal zakladatel přicházející mnichy na určeném místě. V případě Zbraslavi, jejíž založení mělo pravděpodobně výjimečné podmínky,

¹³⁰ *Instituta Generalis Capituli apud Cistercium*, paragraf 12, s. 461, paragraf 36, s. 472.

¹³¹ *Cronica domus Sarensis Maior et Minor*, s. 48.

¹³² *Chronicon Aulae Regiae*, s. 50–52. Jedním z mnichů, kteří přešli ze Sedlce do kláštera Aula Regia, byl snad i Ota, pozdější druhý zbraslavský opat a první z autorů Zbraslavské kroniky, který zachoval zprávu o založení zbraslavského kláštera. Jeho text později upravil druhý autor kroniky Petr Žitavský a doplnil ho o stručné charakteristiky vybraných mnichů. Uvedené charakteristiky jsou velmi obecného rázu: bezúhonný, přítel zbožnosti, vzor božího sluhu, a nemožňují rozpoznat kritéria výběru. (*Chronicon Aulae Regiae*, s. 51).

¹³³ Ke Konrádově volbě v kapitole *Opat, abatýše a další hodnostáři*, část Výběr kandidátů.

očekával sbor mnichů sám panovník s předními představiteli české církve „...a postaviv slušně každého mnicha mezi dva preláty, opata pak mezi sebe a biskupa, nastolil ten sbor za zpěvu kněžstva s převelikým jásáním a radostí.“¹³⁴

Více zpráv o utváření cisterckých konventů v Čechách není k dispozici. Ty, s nimiž můžeme pracovat (Žďár, Zbraslav), poukazují na význam klášterních kronik pro poznání vnitřního života klášterů, jejichž informace jsou v některých ohledech nezastupitelné.

VĚNO. ZAKLÁDACÍ LISTINY

Obvňování, které mělo klášter zabezpečit po materiální stránce, bylo připravováno již od počátku založení kláštera. K jeho předání však došlo až ve chvíli, kdy se nový konvent oddělil od mateřského a započal samostatnou existenci.¹³⁵ Předání bylo veřejné a mělo patrně slavnostní charakter, jak dokládají zmínky i z českého prostředí. Při fundaci maštovského domu věnoval zakladatel Milhošť cisterciákům statky před mnoha šlechtici; obdobně Přemysl Otakar II. předal Zlaté Koruně věno za účasti šlechticů a baronů a Václav II. opatství Aula Regia statky za účasti šlechty.¹³⁶

Cisterciáci jako řád s rozvinutou písemnou kulturou, byli zvyklí na zlistinění úředních jednání, a proto také listinu potvrzující založení kláštera včetně jeho obvňování, očekávali. Ve střední a východní Evropě patřili mezi propagátory písemných pořízení, jež postupně nahrazovala do té doby obvyklou orální tradici právních aktů.¹³⁷ Zlistinění nemuselo nutně být součástí slavnostního předání věna, jak dokládá případ zbraslavského kláštera, který byl založen a převzal své věno na konci dubna 1292, zakládací listina však má datum až 10. srpna téhož roku.¹³⁸

V případě českých klášterů jsou k dispozici zakládací listiny asi pro polovinu z nich. Zachovaly se dokumenty pro Sedlec, Zlatou Korunu, Zbraslav a pro Skalici.¹³⁹ Další zakládací listiny se týkají nezdařených nebo nerealizovaných

¹³⁴ *Zbraslavská kronika*, s. 88.

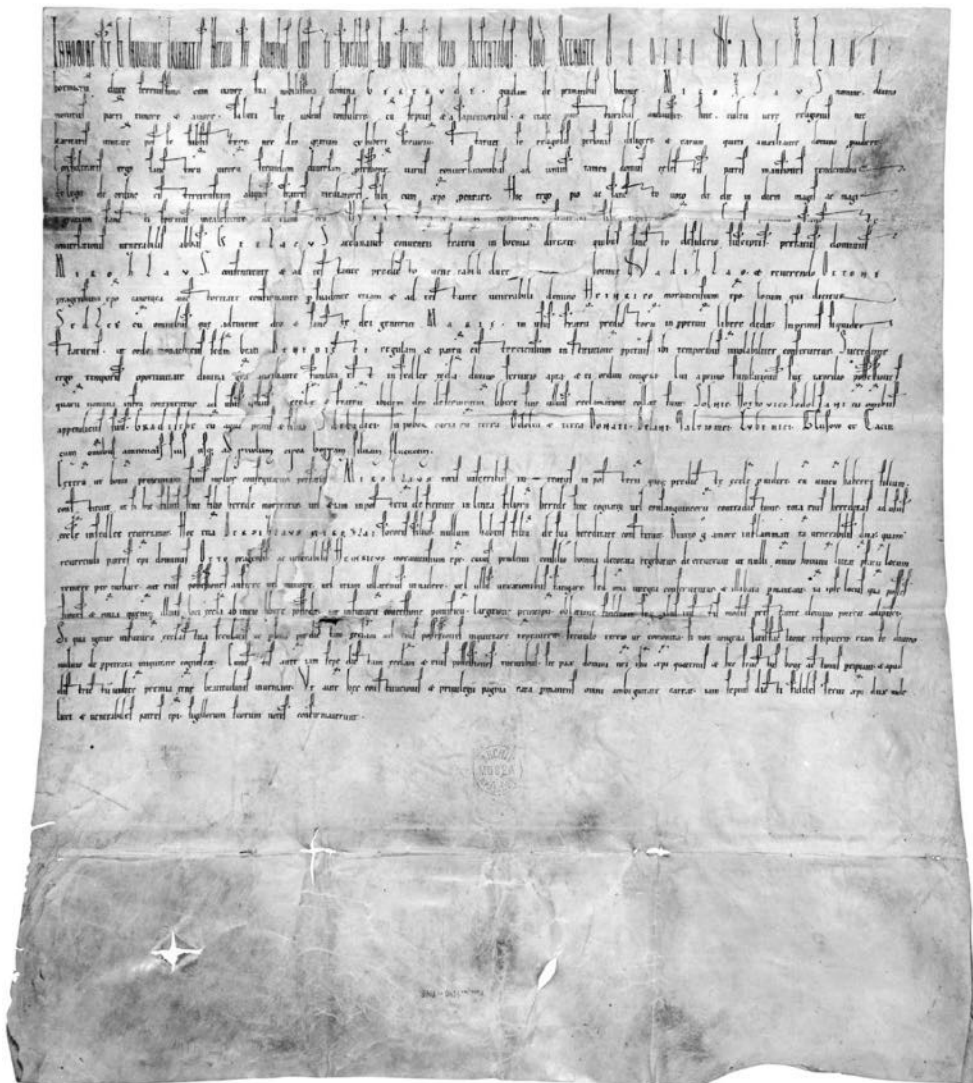
¹³⁵ K podobě a rozsahu věn viz kapitolu *Klášterní panství* část Obvňování.

¹³⁶ Maštov...coram multis Boemis (*CDB* I, č. 255, s. 320) Zlatá Koruna ...presentibus nobilibus et baronibus (*CDB* V/1, č. 391, s. 581); Zbraslav...coram suis nobilibus (*Chronicon Aulae Regiae*, s. 52).

¹³⁷ E. Jamrozik, *Cistercians and the world. Intercession, patrons and neighbours*, s. 117. K tradici užívání písemných záznamů v cisterckém řádu S. Görtz, *Formularbücher des 13. und 14. Jahrhunderts als Zeugen Organisationsbezogener Schriftlichkeit im Cisterzienser Orden*, in: *De Ordine vitae*, ed. G. Melville, Münster 1996, s. 285–314; E. Goetz, *Pragmatische Schriftlichkeit und Archivpflege der Zisterzienser und Archivpflege der Zisterzienser, Ordenszentralismus und regionale Vielfalt, namentlich in Franken und Altbayern (1098–1525)*, Münster, 2005.

¹³⁸ *Chronicon Aulae Regiae*, s. 52; *Listy kláštera zbraslavského*, č. 1, s. 1–2.

¹³⁹ Sedlec (*CDB* I, č. 155, s. 155–157); Zlatá Koruna (*CDB* V/1, č. 391, s. 580–583), Zbraslav (existují listiny dvě;

[15] Zakládací listina sedleckého kláštera. 1141–1148.

fundací, a to Nížkova a ústavu královny Elišky Přemyslovny na Malé Straně v Praze.¹⁴⁰ Pro Plasy sice autentické stvrzení nadačního daru neexistuje, zachoval se však obsahem podobný pamětní dokument, jenž vznikl zřejmě několik

první vydaná 1292, druhá 1304, poté, co Václav II. významným způsobem upravil klášterní věno. (*Listy kláštera zbraslavského*, č. 1, s. 1–2; č. 15, s. 8–10). Zakládací dokument kláštera ve Skalci je inzerován v konfirmaci papeže Inocence VI. (Listiny klášterů sedleckého a skalického z let 1357–1541, *Archiv český* XIV, Praha 1895, č. 1, s. 381–382.

¹⁴⁰ Nížkov (CDB III/1, č. 100, s. 115–117), Praha (RBM III, č. 1688, s. 658–659).

let po fundaci a chybějící listinu měl patrně nahradit.¹⁴¹ Pomineme-li absenci zakládacích listin v případě klášterů, jež přišly o své archivy (Pomuk, Hradiště, Svaté Pole, Sezemice), vidíme jejich nepřítomnost především u soukromých založení (Osek, Žďár, Vyšší Brod) a u fundací pro cistercké sestry (Marienthal, Pohled). Ani zde však nemůžeme vyloučit pozdější ztrátu. Zvláštní pozornost si zaslouží zakládací listina sedleckého kláštera, která je nejstarším pravým dokumentem tohoto typu vystaveným pro český klášter.¹⁴²

KONFIRMACE

Obvňením kláštera proces fundace končil. Nyní již zbýval poslední krok, který měl vésti k právnímu zakotvení nové instituce ve společnosti. Tím byly konfirmace učiněné jak církevními, tak v případě soukromých lokací také světskými osobami.

Panovnické potvrzení se týkalo šlechtických, případně církevních založení. Ve 12. století, kdy v Čechách ještě neexistovala soukromá šlechtická držba a veškerou půdu její držitelé užívali víceméně z vůle zeměpána, nebylo možné bez jeho svolení volně disponovat majetkem a přenechávat jej církevním institucím. Velmožové té doby se při založení a obvňení kláštera neobešli bez panovníkova souhlasu.¹⁴³ Situaci jen do jisté míry změnila Statuta Konráda Oty z roku 1189, jimiž byla přiznána šlechtě dědičná držba půdy. O potvrzení svých klášterů šlechtičtí zakladatelé usilovali i nadále, neboť královo slovo zabezpečovalo právní postavení klášterů, obzvláště pokud vládce vzal opatství do své ochrany (protektce).¹⁴⁴ Je velmi pravděpodobné, že knížecí, respektive královské uznání majetkových transakcí si vyžádaly všechny nepanovnické fundace a většina ho snad získala v písemné podobě.¹⁴⁵

¹⁴¹ CDB I, č. 396, s. 408–409.

¹⁴² Srv. R. Nový, *Diplomatické poznámky k donačním listinám do konce 12. století*. Zakládací listina benediktinského kláštera v Opatovicích založeného králem Vratislavem I, jež se hlásí do roku 1073, je falsem druhé půle 12. století (CDB I, č. 386, s. 368–371).

¹⁴³ Tak tomu bylo zřejmě v případě sedleckého kláštera, v jehož zakládací listině se praví, že fundátor dal mnichům majetky *consentiente et adestante* knížeti Vladislava II. (CDB I, č. 155, s. 156–157).

¹⁴⁴ K protekčním listinám více v kapitole *Vztah k vnějšmu světu*, části Čestí panovníci a cistercký řád.

¹⁴⁵ Zachované panovnické konfirmace jsou k dispozici pro Maštov (CDB I, č. 355, s. 319–320), Osek (CDB II, č. 357, s. 375–378, jde sice o falsum druhé půle 13. století, po obsahové stránce však důvěryhodné), Pohled (CDB V/2, č. 579, s. 160–162) a Skalici (Listiny klášterů sedleckého a skalického, č. 2, s. 382–387). Žďár disponuje potvrzením Přemysla Otakara II. ještě jako markraběte (CDB IV, č. 259, s. 439–441), Vyšší Brod konfirmaci nemá, má však protekční listinu, jíž vzal Přemysl Otakar II. klášter do své ochrany (CDB V/1, č. 419, s. 623–624). Obsah této listiny de facto konfirmaci nahrazuje, respektive uznání kláštera a jeho majetku je předpokladem toho, aby mohly být do královské ochrany vzaty.

Z církevních hodnostářů potvrzovali cistercké kláštery jak představitelé domácí hierarchie, tak i nejvyšší hlava církve, papež.¹⁴⁶ Zprávy o biskupských konfirmacích nejsou početné a zdaleka nepokrývají všechny kláštery.¹⁴⁷ Totéž platí i o papežských potvrzeních, byť konfirmace papežského stolce představovala vrcholné právní zabezpečení kláštera v rámci církve.¹⁴⁸ Klášterní listiny, ač jsou zachované jen nedostatečně, naznačují, že zvyk žádat o potvrzení hlavu církve se v prostředí českých cisterckých klášterů začal uplatňovat až ve 13. století. Starší lokace v době svého založení papežské potvrzení patrně neměly. Ve 13. a ve 14. století většina řádových domů o konfirmaci pravděpodobně žádala a příslušnou listinu také obdržela. Dochování papežských dokumentů je však překvapivě nízké.¹⁴⁹

ČASOVÁ NÁROČNOST FUNDACÍ

Fundace představovala poměrně složitý proces a bylo zapotřebí mnoho času, než se všechny záležitosti, které ji provázely, náležitě vyřídily. S ohledem na *inspectio loci* lze konstatovat, že trvala obvykle nejméně rok.

Jednání ohledně založení sedleckého kláštera začala v roce 1142 a proces byl zdárně ukončen příchodem konventu v březnu 1143,¹⁵⁰ podobně plaské založení trvalo zhruba rok, v letech 1144 a 1145.¹⁵¹ Založení Žďáru, či přesněji řečeno, cisterckého kláštera na Českomoravské vysočině, bylo v širším slova smyslu dlouhodobou záležitostí, v níž se střídali potenciální zaklada-

¹⁴⁶ K papežským konfirmacím nejnověji P. Hruboň, Papežská protekční privilegia a listy 13.–15. století pro moravské kláštery. Statisticko-diplomatický přehled a drobná úvaha o jejich významu a účelu, *Studia Mediaevalia Bohemica*, 20/2, 2017, s. 117–152.

¹⁴⁷ Nejstarší založení v Sedlci doprovodili svým souhlasem představitelé obou diecézí Českého státu, jak dokládá zakládací listina (CDB I, č. 155, s. 156–157). Samostatné biskupské konfirmace jsou zachovány pro Osek (CDB II, č. 362, s. 388–39, jde o falsum hlásící se k roku 1209), dále pro Vyšší Brod (CDB V/1, č. 188, s. 298–300) a Pohled (CDB V/2, č. 562, s. 131–132). Vznik kláštera ve Skalici potvrdil arcibiskup Arnošt z Pardubic (LE I, č. 22, s. 13).

¹⁴⁸ První doloženou papežskou konfirmaci získal osecký klášter v roce 1207 (CDB II, č. 64, s. 59–60), druhou Žďár rok po svém založení, roku 1253 (CDB IV, č. 271, s. 463–464), třetí Skalice měsíc po svém založení v roce 1357 (*Monumenta Vaticana* II, č. 685, s. 268). Z ústavů pro jeptišky mají k dispozici papežské potvrzení Marienthal 1245 (CDLS I, č. 43, s. 70–74) a Pohled 1269 (CDB V/2, č. 671, s. 305–306).

¹⁴⁹ Překvapují absence konfirmačních listin zejména u královských ústavů Zlaté Koruny a Zbraslavi, kde lze očekávat, že jejich zakladatelé o ně papežský stolec požádali. Zejména zarážející je absence konfirmační listiny u zbraslavského kláštera. Není pravděpodobné, že by Václav II. o potvrzení svého ústavu neprojevil zájem. Pokud tak neučinil v souvislosti s fundací, velmi vhodná doba nastala před královou korunovaci v roce 1297, kdy se vedla mezi Prahou a Římem čilá korespondence a některé papežské listiny se týkaly přímo zbraslavského domu a jeho opata (RBM II, č. 1746, s. 750; 1747, s. 750).

¹⁵⁰ Zakládací listina CDB I, č. 155, s. 155–157.

¹⁵¹ Pamětní zápis o založení Plas (CDB I, č. 396, s. 408–409). K datu příchodu mnichů F. Winter, *Die Zisterzienser in nordöstlichen Deutschlands*, Aachen 1966, Neudruck aus dem Ausgabe Gotha 1868, č. 249, s. 330.

telé.¹⁵² Vlastní fundace však proběhla v letech 1251 a 1252. Formálním založením kláštera ale proces neskončil, už jsme viděli, že formování konventu se protáhlo na řadu dalších let.¹⁵³ Nejstarší doklady o přání Voka z Rožmberka založit klášter sahají do roku 1258, vyšebrodské opatství zahájilo svou činnost nejpozději v červnu následujícího roku, kdy jeho nadaci potvrdil biskup Jan; teprve dodatečně byl ústav schválen generální kapitulou, jež se v září 1259 opakovaně domáhala vykonání inspekce.¹⁵⁴ Na rozdíl od předchozích institucí, jejichž fundace trvaly cca jeden rok, mělo založení Zlaté Koruny velmi dlouhý průběh, neboť se protáhlo na čtyři léta (1259–1263). Přemysl Otakar II. zahájil přípravy v roce 1259, kdy byla generální kapitulou ustavena komise, která měla prozkoumat podmínky fundace. Zakladatelský proces však byl přerušen, a to nespíše válkou s Uhry v roce 1260.¹⁵⁵ Teprve s odstupem několika let se král Přemysl Otakar II. ke svému záměru vrátil a v roce 1263 založení opatství dokončil.¹⁵⁶ Podobně i fundace zbraslavského kláštera trvala několik let. Slib založit klášter, dal král Václav II. pravděpodobně v roce 1288 a zřejmě již tehdy o něm informoval opata Heidenreicha. K vlastnímu založení došlo na jaře 1292 a teprve dodatečně, na podzim téhož roku, král požádal generální kapitolu o schválení již existující instituce.¹⁵⁷

V případě ženských klášterů je časové uchopení fundací méně jednoznačné, což bylo do jisté míry způsobeno obrácením fundačního procesu, kdy nejprve docházelo k založení kláštera, a teprve pak k jeho inkorporaci generální kapitulou. U konkrétních českých klášterů hraje roli také nedostatek pramenů, který mnohdy neumožňuje počátek fundace jednoznačně určit. V případě Marienthalu se zdá, že vznik kláštera až po jeho schválení generální kapitulou probíhal v letech 1234–1237,¹⁵⁸ založení cisterckého opatství v Pohledu můžeme položit do období 1265–1270, přičemž víme, že v roce 1268 již klášter existo-

¹⁵² Předchůdcem Žďáru byl klášter v Nižově založený Janem z Polné. Ten po zániku svého kláštera předal záměr založit cistercké opatství Přibyslavu z Křižanova, který na smrtelné posteli touto fundací pověřil svého zetě Bočka z Perneggu (*Cronica domus Sarensis*, s. 24–38).

¹⁵³ Výzvy generální kapituly k inspekci místa (*Statuta* II, 1251, č. 39, s. 367; 1252, č. 43, s. 385). Ke vzniku konventu *Cronica domus Sarensis*, s. 48, 50.

¹⁵⁴ Žádost do Cîteaux (*CDB* V/1, č. 187, s. 296–297); konfirmace biskupa Jana III. (*CDB* V/1, č. 188, s. 298–300); jmenování komisi inspektorů (*Statuta* II, 1258, č. 50, s. 449; 1259, č. 50, s. 459).

¹⁵⁵ V zakládací listině král uvádí nutnost plnit sliby. Těto pasáže lze rozumět tak, že král slíbil založit klášter, viz *Inspectio loci* z roku 1259, a nyní slib plní.

¹⁵⁶ Hoc anno Ottacarus rex Boemie assignavit conventui Sancte Crucis quendam locum in Boemia convenienter aptum et spatium multum ad construendam abbatiam, que dicitur Ad sanctam spineam coronam. In diebus illis ad petitionem regis, sexta feria infra octavam pasce, que tunc habebatur 8. Idus Aprilis, missus est conventus a Sancta Cruce ad predictum locum, cum venerabili viro abbate Heinricho, qui fuerat quondam abbas Sancte Crucis (Continuatio Sancrucensis II., in: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum*, Tomus IX, ed. D. W. Wattenbach, Nachdruck Stuttgart – New York, 1963, s. 645).

¹⁵⁷ *Chronicon Aulae Regiae*, s. 32, 36–37, 46–55.

¹⁵⁸ *CDB* III/1, č. 86, s. 93–94; č. 176, s. 217–218; *Statuta* II, 1237, č. 60, s. 180.

val a teprve v roce 1270 byla určena komise inspektorů, jež měla ústav k řádu připojit.¹⁵⁹

Z dokladů, jež se vztahují ke vzniku českých opatství, plyne, že fundační proces nemusel mít u jednotlivých klášterů stejný časový průběh. Vždy záleželo na individuálních podmínkách. Pokud vše probíhalo neproblematicky, trvalo založení kláštera od zahájení prvních kroků po příchod konventu zhruba jeden rok, přičemž značná část této doby padala na vrub jednání s generální kapitulou. V případě komplikací se mohl zakladatelský proces protáhnout i na více let. Založení ženských institucí mělo patrně delší průběh, neboť připojení k řádu se činilo až dodatečně, což fundační proces prodlužovalo.

NEZDAŘENÉ FUNDACE

Vedle cisterckých opatství, která byla úspěšně založena a existovala po dlouhou dobu, zná česká historie také fundace nezdařené. Buď šlo o ústavy, které zanikly jen po několika málo letech své existence, nebo o řádové domy, jejichž založení bylo sice plánováno, ale k realizaci těchto plánů nedošlo.

Začněme ústavy s krátkou dobou existence. V 90. letech 12. století založil v severozápadních Čechách cistercký klášter *comes Milhost*, který povolal do Čech mnichy z nedalekého kláštera Waldsassen. Založení probíhalo pravděpodobně v letech 1191–1192 a bylo završeno příchodem konventu do Mašтова,¹⁶⁰ a to nejspíše na jaře 1192.¹⁶¹ Osoba zakladatele nebyla příliš důvěryhodná, neboť Milhošť byl ve sporu s řádem johanitů, jemuž dříve věnoval a později zabral jakési statky. Z tohoto důvodu papež zakázal cisterciákům s Milhoštěm vůbec jednat.¹⁶² Ti však na papežský zákaz nedbali a doufali, že uspějí lépe než jejich johanitští předchůdci. Dopadli však stejně, přes formálně bohaté obvěnění klášter neprosperoval, takže chudý konvent musel být podporován z mateřského domu.¹⁶³ Je pravděpodobné, že zakladatel ve skutečnosti věno klášteru nepředal a nadále z něj požíval většinu výnosů, nebo že nedlouho

¹⁵⁹ K počátkům pohledského kláštera K. Charvátová, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420*, II, s. 335–339.

¹⁶⁰ Ke klášteru v Mašově srv. K. Charvátová, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420*, I, s. 366–369.

¹⁶¹ Ke zdůvodnění datace příchodu konventu V. Novotný, *Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197–1253)*, *České dějiny I/3*, Praha 1928, s. 123.

¹⁶² K Milhošovi srv. V. Novotný, *Čechy královské za Přemysla I.*, s. 122–123, 131. Myšlenku, že statky z odkazu Milhošova bratra Petra předané johanitům a obvěnění mašovského kláštera mohly být totožné, uvádí J. Čechura, *Počátky osekého kláštera, mnišská kolonie v Mašově, Památky–příroda–život*, 10, 1978, s. 53–60. Papežská listina zakazující kontakty cisterciáků s Milhoštěm – *CDB I*, č. 333, s. 303–304.

¹⁶³ Mašovský ústav dostal při svém založení 15 vsí. K Milhošově donaci T. Velímský, *Ke vzniku mašovského územního a majetkového celku, Muzejní a vlastivědná práce* 30, *Časopis společnosti přátel starožitností* 100, 1992, s. 156–169. Ke stížnostem mnichů *CDB II*, č. 69, s. 63–64.

po založení kláštera darovaný majetek mnichům opět odňal. Nepomohla ani konfirmace českého knížete a pražského biskupa v jedné osobě, Jindřicha Břetislava v roce 1196.¹⁶⁴ Po šesti letech existence klášter skončil¹⁶⁵ a mniši odešli do Oseka, kde na statcích Slávka z Oseka vznikl nový, tentokrát již úspěšný klášter.

Mašťovští cisterciáci nebyli pro Slávka zcela neznámí, neboť svědčil v roce 1196 na zmíněné konfirmační listině vydané Jindřichem Břetislavem. Tzv. osecká falsa, listiny vzniklé v oseckém klášteře ve druhé polovině 13. století, vypovídají, že k přechodu řeholníků do Oseka došlo po dohodě mezi Milhoštěm a novým zakladatelem Slávkem. Podle nich byl pak Milhošť vnímán jako první, Slávek jako druhý zakladatel oseckého opatství.¹⁶⁶ Událostem bližší pravá listina z roku 1207 však prokazuje, že se někdejší mašťovští mniši s Milhoštěm nerozešli v dobrém. V listu adresovaném kurii si stěžují na útrapy, které v Mašťově prožívali, i na to, že poté, co se přestěhovali na bezpečnější místo, Milhošť klášterní zboží vyplenil a mnichy vyhnal. Ustrašený opat s ním následně sjednal jakousi dohodu, v níž se statků vzdal. Mniši se proto obrátili na kurii, aby jim pomohla získat alespoň část majetků, jež patřily k mašťovské fundaci. Přestože papež předal jejich při k rozhodnutí předním činitelům české církve, nepodařilo se cisterciákům dostat zpět z původního majetku nic.¹⁶⁷ Zda se Milhošť nevyrovnal nějakým způsobem se Slávkem z Oseka a zda se tímto způsobem mohla klášteru vrátit alespoň nějaká část majetku, prameny neozřejmují.

Druhá krátkodobá lokace vznikla ve třicátých letech 13. věku v Nížkově na Českomoravské vysočině. Klášter Cella s. Bernardi založil šlechtic Jan z Polné, který si za mateřský dům zvolil Osek, v jehož čele tehdy stál opat Slávek, vnuk zakladatele a člen rodu pánů z Oseka (Riesenburka). Opat Slávek informoval o chystané filiaci generální kapitulu, která na místo založení delegovala v roce 1237 a znovu o rok později jako inspektory opaty ze Sedlce a z Hradiště.¹⁶⁸ Pro nížkovský ústav se zachovala zakládací listina, v níž je uvedeno materiální zázemí, jež fundátor pro konvent i pro budoucí kamennou stavbu přichystal.¹⁶⁹ Finanční zajištění mnichů se jeví jako skromné, klášterní majetek se však mohl dále rozvíjet vlastní kolonizací. Přes snahu zakladatele však nebyl pater-abbas se zabezpečením kláštera spokojen a po vizitaci, která proběhla

¹⁶⁴ CDB I, ř. 355, s. 319–320.

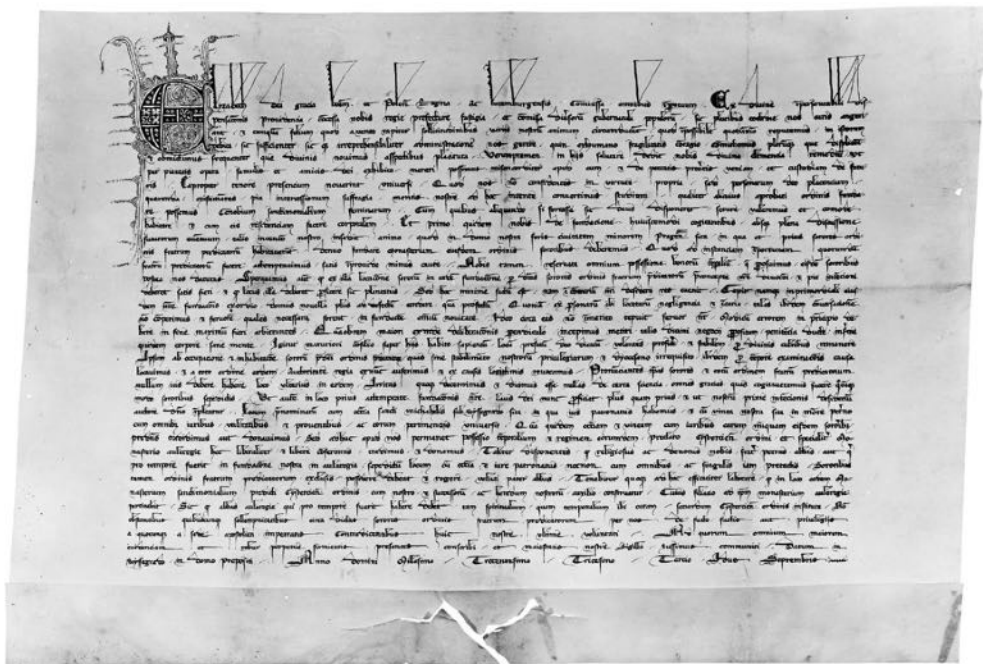
¹⁶⁵ K délce existence kláštera srv. CDB II, č. 362, s. 388, kde explicitně uvedeno, že v Mašťově mniši žili šest let.

¹⁶⁶ CDB II č. 357, s. 375–378. Listina psaná s odstupem zhruba půl století a založená na klášterní tradici hovoří jiným tónem než žaloba vznesená ke kurii v roce 1207.

¹⁶⁷ CDB II, č. 69, s. 63–64. Při rozsuzovali pražský biskup Daniel II., olomoucký biskup Robert a probošt litoměřické kapituly.

¹⁶⁸ Statuta II, 1238, č. 48, s. 194–195

¹⁶⁹ CDB III/1, č. 100, s. 115–117.

[16] Zakládací listina kláštera cisterciáček v Praze vydaná Eliškou Přemyslovnou krátce před její smrtí

pět let po vzniku kláštera, odvedl mnichy zpět do Oseka.¹⁷⁰ Žďárský kronikář, který hájí zakladatele, se domnívá, že Slávkova nespokojenost nebyla na místě, a připisuje vysoké nároky na zabezpečení konventu jeho urozenému původu. Oprávněnost rozhodnutí opata Slávka snad potvrzují těžké začátky kláštera ve Žďaru, který se s odstupem let stal nástupcem opatství v Nížkově.¹⁷¹ Přesná data existence kláštera v Nížkově neznáme; doba, kdy zde působili mniši, se klade nejspíš do let 1234–1239.¹⁷²

Dříve než se zrodil, zanikl ústav cisterciáček v Praze na Újezdě. Ústav založila královna Eliška Přemyslovna krátce před svou smrtí v roce 1330. V červnu téhož roku, jak informuje Zbraslavská kronika, uvedla do Prahy nevelký konvent šesti dominikánků.¹⁷³ Po třech měsících však svůj úmysl změ-

¹⁷⁰ *Cronica domus Sarenensis*, s. 24–26.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 28–42, 48–50.

¹⁷² Zakládací listina kláštera je datována 1232–1234 (*CDB* III/1, č. 100, s. 115–117). Inspekci generální kapitula pověřila opaty opakovaně v letech 1237 a 1238 (*Statuta* II, 1237 č. 62, s. 180; 1238 č. 48, s. 194–195). Představený oseckého kláštera Slávek je jako osecký opat naposledy doložen v roce 1239 (*CDB* III/2, č. 207, s. 266–269), v roce 1240 byl již misijním pruským biskupem (*CDB* III/2, č. 261, s. 356–357). K lokaci kláštera Cella s. Bernardi K. Charvátová, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420*, III, s. 87–89. Srv. též J. Čechura, K otázce věrohodnosti tzv. Osecké listiny, *Ústecký sborník historický* 1983, s. 9–18.

¹⁷³ Královna uvedla sestry dominikánky do budovy bývalého kláštera téhož řádu, jehož obyvatelky před rokem

nila a toto založení nově určila cisterciačkám. O vzniku kláštera cisterciaček se zachovala jak zpráva ve Zbraslavské kronice, tak i fundační listina vydaná královnou. Z obou vyplývá, že královna chtěla klášter podřídit opatství Aula Regia, k němuž ji pojily po celý život dobré vztahy. Skrovné věno budoucího ústavu odpovídalo malým finančním možnostem Elišky Přemyslovny. Po úmrtí královny, jež zemřela krátce poté, však fundace pro nedostatek finančního zabezpečení ztroskotala.¹⁷⁴ Cisterciačky klášter na Újezdě u sv. Anny patrně ani nepřevzaly a budova až do husitských válek sloužila dominikánkám. Založení Elišky Přemyslovny pro cisterciačky mělo být nápodobou, byť velmi slabou, bohatě nadaného kláštera, jež uvedla na Starém Brně v život její macecha a politická sokyně Eliška Rejčka a který na rozdíl od pražského založení úspěšně fungoval řadu století.

Písemné prameny informují ještě o dvou dalších pokusech o založení cisterckého kláštera v Čechách, jež nedošly svého cíle. Oba známe pouze díky nařízením generální kapituly, která rozhodla, aby bylo provedeno *inspectio loci*.

Zpráva z roku 1279 se vztahuje k fundaci, zamýšlené šlechticem, jehož zkomolená podoba křestního jména zní *Bondoac*.¹⁷⁵ Za tímto velmi nepřesně napsaným jménem bychom nejspíše mohli hledat slovanské jméno s koncovkou -slav, typu Bohuslav, Boleslav. Není to však jediné možné řešení, neboť zkreslení českých jmen v Cîteaux bývala značná. Asi nejlépe si je můžeme ukázat na Sezemích, které jsou zapsány ve Statutech třikrát a pokaždé s odlišným pojmenováním: *Exsime*, *Chesemed* a *Cozomiz*. Zdá se, že francouzští písaři zaznamenávali především melodiku jména a počet slabik. Vzhledem k předpokládané slyšené nosovce, se domnívám, že původní jméno mohlo být i Václav (Wenceslas). Z výběru inspektorů, jež pocházeli z Pomuku a Wilheringu, lze snad soudit, že klášter měl vzniknout někde v jižních Čechách. Teoreticky bychom mohli hledat v okruhu významných šlechtických rodin, jež v tomto regionu působily. V neklidných dobách po bitvě na Moravském poli však fundátor svůj plán nedokázal dovést do konce.

Druhý doklad o úmyslu založit klášter pochází z roku 1281. Tentokrát byl zakladatelem *Richardus, nobilis de Bohemia*.¹⁷⁶ Komise složená z opatů Plas a Pomuka se zdá poukazovat nejspíše na oblast západních Čech. Jméno Richard bylo v Čechách značně neobvyklé a mohlo by být vodítkem v identifikaci

1316 získaly výhodnější sídlo u sv. Vavřince na Starém Městě Pražském. K lokalitě blíže: P. Vlček, P. Sommer, D. Foltýn, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 466.

¹⁷⁴ *Chronicon Aulae Regiae*, s. 303, *RBM* III, č. 1688, s. 658–659.

¹⁷⁵ *Inspectio loci in quo fundare intendit abbatiam monachorum nobilis vir Bondoac in Bohemia, de Pomo et de Hilaria abbatibus committitur* (*Statuta* III, 1279, č. 90, s. 194–195).

¹⁷⁶ *Inspectio loci ubi intendit fundare abbatiam monachorum Richardus nobilis de Bohemia, de Pomoch et Plas abbatibus committitur* (*Statuta* III, 1281, č. 72, s. 205).

zakladatele. Z doby Přemysla Otakara II. známe jediného nositele tohoto jména, jenž by byl členem významného rodu nebo zastával důležitou hodnost v přemyslovském státě. Byl jím Richard *dictus de Damis*, roku 1278 doložený jako hradský správce v Kladsku.¹⁷⁷ Zda se zpráva ze Statut generální kapituly skutečně vztahuje k němu, však není možné říci.

Plánovaných, leč nerealizovaných fundací cisterckých klášterů mohlo být ve středověkých Čechách více, než jsou ony shora uvedené případy. Pokud se však o nich nezachovaly zmínky v některém písemném prameni, zůstávají našim očím neviditelné.

JMÉNO KLÁŠTERA

Až do konce 12. století nebylo v českém prostředí zvykem dávat cisterckým opatstvím speciální jméno. Kláštery se nazývaly podle místa, kde byly založeny (Sedlec, Plasy, Pomuk, Hradiště, Osek). Od první poloviny 13. století se vedle tohoto způsobu začínají objevovat i speciální latinská pojmenování. Ta se vztahují nejčastěji ke Kristu, k Panně Marii, výjimečně i ke sv. Bernardu. Nejstarším z nich je *Cella S. Bernardi*, klášter založený Janem z Polné v Nížkově, ve třicátých letech 13. století.¹⁷⁸ Většina mladších českých klášterů mužské linie řádu své latinské jméno získala. Většinou se tak stalo při založení kláštera a z vůle zakladatele. Pro některé ústavy se toto jméno stalo určujícím a jsou známy pouze pod ním; u jiných sloužilo jako alternativa k názvu lokality. Pouze pod svými speciálními jmény jsou známy *Sancta Corona*,¹⁷⁹ *Aula Regia* a *Sacer Campus*. Pro kláštery ve Žďáru (*Fons Sanctae Mariae*) a ve Skalici (*ad Gratiam B. Virginis*) se užívala střídavě obě pojmenování, speciální i po lokalitě.¹⁸⁰ Výjimku mezi fundacemi 13. století představuje Vyšší Brod čili *Hohenfurt*, jak byl nazýván po většinu doby své existence. I pro Vyšší Brod se sice někdy

¹⁷⁷ CDB V/2, č. 859, s. 578–579. Listina je nejspíše falsem, v otázce jmen však pravděpodobně vypovídá správně.

¹⁷⁸ Cella S. Bernardi viz *Statuta* II, 1237, č. 62, s. 180. Lokalita Nížkov se vyskytuje v zakládací litiňě (CDB III/1, č. 100, s. 116), stejně jako jej dokládá *Cronica domus Sarensis*, 26).

¹⁷⁹ Klášter Svatá Koruna (CDB V/1, č. 391, s. 581) změnil ve 14. století své jméno na Zlatá Koruna; ve většině světských listin byl však nazýván nikoliv latinsky, ale německy Goldenkron (*UBG*, č. 26, s. 62–63). V pramenech církevní provenience většinou zůstalo označení Sancta Corona, případně jen Corona (*Statuta* IV, 1412, č. 40, s. 170).

¹⁸⁰ Žďárský klášter byl střídavě označován jménem po lokalitě – Sar (např. CDB V/2, č. 830, s. 531; CDM VII, č. 674, s. 498; CDM XII, č. 383, s. 348; *Statuta* IV, 1410, 37, s. 122–123) a složenou podobou jména *Fons Sancte Mariae in Sar* (např. CDB V/1, č. 67, s. 129; *Statuta* IV, 1410, č. 10, s. 118–119; CDM XII, č. 211, s. 203; *Statuta* IV, 1410, č. 10, s. 118–119). Obdobně se pro klášter ve Skalici užívalo buď jen jméno lokality (např. Listiny klášterů sedleckého a skalického, č. 5, s. 391; č. 11, s. 400; *Monumenta Vaticana* II, č. 1234, s. 493; *Statuta* IV, 1411 č. 11, s. 135–6) nebo různé varianty plného jména *ad Gratiam B. Virginis in Scalicz* (např. Listiny klášterů sedleckého a skalického, č. 4, s. 390; č. 6, s. 393, č. 14, s. 405).

používalo latinské označení, to však bylo pouhým latinským překladem názvu lokality – *Altovadum*, *Altus Vadus*.¹⁸¹

Na první pohled k sobě poutá pozornost trojice jmen klášterů založených posledními třemi přemyslovskými králi Sancta Corona, Aula Regia a Thronus Regis. Třetí z nich se sice nenacházel v Čechách, nýbrž na Moravě, vzhledem ke stejnému typu názvu je nutné jej také vzít do úvahy. Pojmenování dnešní Zlaté Koruny je zřejmé; Přemysl Otakar II. dal svému klášteru jméno Svatá Koruna z úcty k relikvii Kristovy trnové koruny,¹⁸² jejíž jeden trn dostal darem od francouzského krále Ludvíka IX. a tento trn učinil duchovním základem nového kláštera.¹⁸³ Název koresponduje i se jménem mateřského domu Zlaté Koruny – Heiligenkreuz, připomínajícím nejvýznamnější relikvii onoho řádového domu, částečku z Kristova kříže.¹⁸⁴ Zatímco v případě Zlaté (Svaté) Koruny jméno odkazovalo ke Kristu a jeho utrpení, klášter založený Přemyslovým synem Václavem II. navázal nikoliv na duchovní rozměr pojmenování, ale na jeho královskou symboliku. Aula Regia, Sín Královská, může být sice chápána jako místo, kde konvent svým životem oslavuje zmrtvýchvstalého Krista, Zbraslavská kronika však jasně říká, že král pojmenoval opatství na památku svého jména.¹⁸⁵ V zakládací listině se pak jen stručně čte, že král dal klášteru jméno Aula Regia.¹⁸⁶ Je možné, že Václav II. při výběru názvu napodoboval fundaci francouzského krále Ludvíka IX. nazvanou Royaumont (Mons Regalis, Hora Královská).¹⁸⁷ Odkaz na skutečnost, že jde o královský klášter, panovnické založení, má v obou případech ve vztahu k zakladateli silný memoriální akcent. Poslední z přemyslovských řádových domů založený Václavem III. navázal na symbolická jména obou předchozích opatství, když mladý král zvolil jméno

¹⁸¹ *Statuta* III, 1352, č. 10, s. 524; *Statuta* IV, 1411 č. 11, s. 135–136.

¹⁸² Král v zakládací listině přímo určuje jméno nového kláštera „... ipsum quoque monasterium ob reverenciam sancte spine corone volumus ad Sanctam Coronam ob omnibus nominari“ (*CDB* V/1, č. 391, s. 581).

¹⁸³ Johannes Victoriensis und andere Geschichtsquellen Deutschlands im Vierzehnten Jahrhundert, ed. J. F. Boehmer, *Fontes rerum Germanicarum* I, Stuttgart 1843, s. 85.

¹⁸⁴ Blíže k vazbám mezi oběma kláštery a kultu Kristovy trnové koruny Marcin R. Pauk, Sancta Corona i Heiligenkreuz – uwagi na temat kontaktów czesko-austriackich w XIII. Wieku, in: *Pater Familias, Sborník příspěvků k životnímu jubileu Prof. Dr. Ivana Hlaváčka*, ed. J. Hrdina za spolupráce E. Doležalové a J. Kahudy, Praha 2002, s. 205–231.

¹⁸⁵ „Ipsum quoque loci, qui Zbreslaus vocabatur hactenus, ob memoriam nominis sui perpetuam Aulam Regiam mutato nomina appellavit.“ (*Chronicon Aulae Regiae*, 53).

¹⁸⁶ „... cui nomen Aula Regia imposuimus“ (*Listy kláštera zbraslavského*, č. 1, s. 1); obdobně i druhá fundační listina (*Listy kláštera zbraslavského*, č. 15, s. 8).

¹⁸⁷ Oba kláštery mají společnou blízkost od hlavního města, dobrou dostupnost pro panovníka, který má zájem svou fundaci často navštěvovat a konečně umístění rodového pohřebiště (K. Benešová, Aula Regia près de Prague et Mons Regalis près de Paris, in: *Cisterciáci ve středověkém českém státě, Sborník z kolokvia v Kutné Hoře, Les cisterciens dans le royaume médiéval de Bohême, Actes du colloque de Kutná Hora, Cîteaux* 47, 1996, s. 231–245). Rodového pohřebiště v Royaumontu na rozdíl od Zbraslavi sloužilo pouze pro nevládnoucí členy rodu, pro panovníky bylo víceméně povinnou nekropolí opatství Saint Denis u Paříže (A. Dimier, *Saint Louis et Cîteaux*, Paris 1954, s. 53–56, 157).

Thronus Regis, Trůn Královský.¹⁸⁸ I zde mohlo jít o trůn Kristův, ale stejně tak o zdůraznění královské fundace a o memorii Václava III.¹⁸⁹ V každém případě názvy Aula Regia a Thronus Regis vypovídají o silném sebevědomí svých zakladatelů.

ROZDÍLY V ZAKLÁDÁNÍ CISTERCKÝCH KLÁŠTERŮ VE STŘEDNÍ EVROPĚ

Ve srovnání se složitým vznikem některých řádových domů v sousedních zemích se ukazuje většina českých fundací jako přímočará, obvykle s jedním zakladatelem, jedním místem, kde klášter působil, a navíc dokončená během několika málo let.¹⁹⁰ To, co pokládáme téměř za samozřejmé – jeden zakladatel a jedno místo kláštera – nebývalo ve střední Evropě zdaleka takovou samozřejmostí. Řada klášterů měla značně komplikované počátky, kdy fundaci započal některý ze šlechticů, těchto základů se později ujal vyšší šlechtic¹⁹¹ či zeměpán, jenž založení dokončil pod svým jménem.¹⁹² V některých případech byla situace tak komplikovaná, že při obvyklém nedostatku středověkých pramenů nemají historici jednoznačný výklad.¹⁹³ V Polsku se často při zakládání klášterů sdružovaly síly soukromých a církevních zakladatelů, někdy členů jednoho panského rodu.¹⁹⁴ Takováto biskupsko-šlechtická založení u nás ne-

¹⁸⁸ „... cui nomen Thronus Regis imposuimus“ (*RBM II*, č. 2090, s. 902).

¹⁸⁹ K významu memorie pro spásu srv. kapitolu *Vztah k vnějšmu světu*, část Memoriální role klášterů.

¹⁹⁰ Ke složitému vzniku kláštera Altzelle, kde nejprve nebylo ani jasné, pro který řád se klášter bude zakládat, a měnilo se i místo plánované fundace H. Kunde, Vaterabt und Tochterkloster, Die Beziehungen zwischen den Zisterzienserkloöstern Pforte und Altzelle bis zum ersten Drittel des 13. Jahrhunderts, in: *Altzelle, Zisterzienserkloster in Mitteldeutschland und hauskloster der Wettiner*, Leipzig 2002, s. 47–51.

¹⁹¹ Komplikovaný vznik kláštera Grünhain podává M. Märker, *Das Zisterzienserkloster Grünhain im Erzgebirge*, Frankfurt/Main 1968, s. 12–13.

¹⁹² Např. Dolnoslezské opatství Henryków. Tento ústav založil roku 1222 notář vratislavského knížete Mikuláš ve spolupráci se svým bratrem, poznaňským biskupem Pavlem. Po jejich smrti prošla zakladatelská práva několika rukama a skončila u šlechtického rodu Barth z Tepliwoda, z jehož vlády nad klášterem měl opat Henrykova strach. Proto dal sepsat pamětní knihu *Liber memorabilium*, s cílem dosáhnout ochrany zeměpána a nezávislosti na šlechtické rodině Barth z Tepliwoda. Klášter ve své snaze uspěl a krátce nato začal být počítán mezi knížecí ústavy (*Liber memorabilium* publikoval v latinském originálu i polském překladu R. Grodecki, Księga Henrykowska, Poznań – Wrocław 1949. Interpretace okolností založení kláštera podle H. Grügera, *Heinrichau. Geschichte eines schlesischen Zisterzienserklosters 1227–1997*, Köln – Wien 1977, s. 11–15).

¹⁹³ Hornouherský (dnes slovenský) klášter Szepes (Spišský Štiavnik) založil Diviš, šlechtic z okolí syna krále Ondřeje II. Klášter byl založen s vědomím a podporou druhorozeného syna Ondřeje II. Kolomana, jenž je v některých pramenech uveden jako spoluzakladatel. Podíl Kolomana na založení kláštera není dostatečně specifikován. Ferenc Hervay (*Repertorium historicum ordinis Cisterciensis in Hungaria*, Romae 1984, s. 172) pokládá Štiavnik za založení šlechtické, jež se odehrálo s podporou královského rodu; slovenská badatelka Denisa Valachová (Rehoľa cistercitův v stredoveku, in: *Rehole a kláštory v stredoveku*, ed. R. Kožiak, V. Múcska, Banská Bystrica – Bratislava 2002, s. 110) hovoří o nejasných okolnostech, za nichž byl klášter založen z iniciativy Ondřeje II. a jeho syna Kolomana; polská autorka Małgorzata Borkowska (*Z dziejów opactwa cystersów w Wąchocku*, Kielce 1999, s. 28) předpokládá pouze šlechtického fundátora.

¹⁹⁴ Tak se stalo například při založení malopolského kláštera Mogila, kde se spojilo úsilí členů rodu Odrowążů,

známe. V Čechách také nebylo obvyklé, aby se kláštery stěhovaly. Tento jev, přesun klášterů, na jiné, výhodnější místo, ke kterému docházelo v některých případech až po desetiletích či přímo i po staletích existence, byl poměrně častý u polských řádových domů.¹⁹⁵

Prošly však všechny české řádové domy relativně jednoduchou zakladatelskou fází? O kláštere Marienthal byl vysloven názor, že původními zakladateli byl rod purkrabí z Donína, a teprve později fundace přešla na královnu Kunhutu a jejího manžela Václava I.¹⁹⁶ Snadné počátky neměl ani osecký ústav, jenž přejal již existující konvent, stejně jako Zlatá Koruna, která změnila zhruba po patnácti letech svůj nadřízený klášter a spolu s tím došlo i k výměně veškerého osazenstva. O další výjimce lze uvažovat v případě opatství v Hradišti, kde se uvažuje o tom, že původní benediktinský klášter zde mohl být někdy před rokem 1184 nahrazen opatstvím řádu cisterciáků. A co Svaté Pole, v jehož začátcích také tušíme komplikace? Proč pouze a výhradně v jeho případě se při řádové kontrole (*inspectio loci*) mluví o kontrole opatství (*abbatia*), a ne inspekci místa, jako u jiných institucí?¹⁹⁷

Přímočarý postup fundací, o němž jsme mluvili před několika odstavci, je možná pouze fikcí danou stavem našich pramenů. Stačí jen otevřít Žďárskou kroniku. Pokud bychom měli obdobně detailní prameny i o vzniku dalších klášterů, možná bychom svůj názor o snadném průběhu lokací v mnohém museli poopravit.

šlechtice Wisława a krakovského biskupa Iva, jenž později vystupoval jako jediný zakladatel opatství (B. Śliwiński, Krag krewniaczy biskupa Iwona Odroważy, *Żeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego, Historica* 14, s. 49–71; A. Rybarski, Pochodzenie i początek rodu Odroważyów, *Przegląd Historyczny* 18, 1914, s. 177–202.

¹⁹⁵ Například mniši, kteří se nakonec usadili v Mogile u Krakova, měli své původní místo blízko sídla prvního ze zakladatelů Wisława jménem Prandocina; malopolský klášter založený Teodorem z rodu Gryfitů vznikl původně v lokalitě Ludźmierz, později byl přenesen do obce Szczyrzyc (S. Zakrewski, Najdawniejsie dzieje klasztoru cystersów w Szczyrzycu (1238–1382). Przyczynek do dziejów osadnictwa na Podhalu, *Rozprawy AU* 41, 1901, s. 1–75); jeden z nejstarších polských ústavů ve velkopolském Łeknie (vznikl před 1153) byl ve 14. století přenesen do Wągrowce (*Translokacja Opactwa z Łekna do Wągrowca*, ed. A. M. Wyrwa, Wągrowiec 1998).

¹⁹⁶ L. A. Danneberg, Das Kloster S. Marienthal und die Burggrafen von Dohna. Überlegungen zur Gründung des Zisterzienserinnenklosters an der Neiße, *Neues Lausitzisches Magazin, Neue Folge* 11, 2008, s. 89–104.

¹⁹⁷ *Statuta* III, 1272, č. 38, s. 112.

Kláster a jeho lidé

MUŽSKÉ KONVENTY. MNIŠI, KONVRŠI

Jádro každého opatství tvořil sbor mnichů (*monachi*) nazývaný konvent (*conventus*).

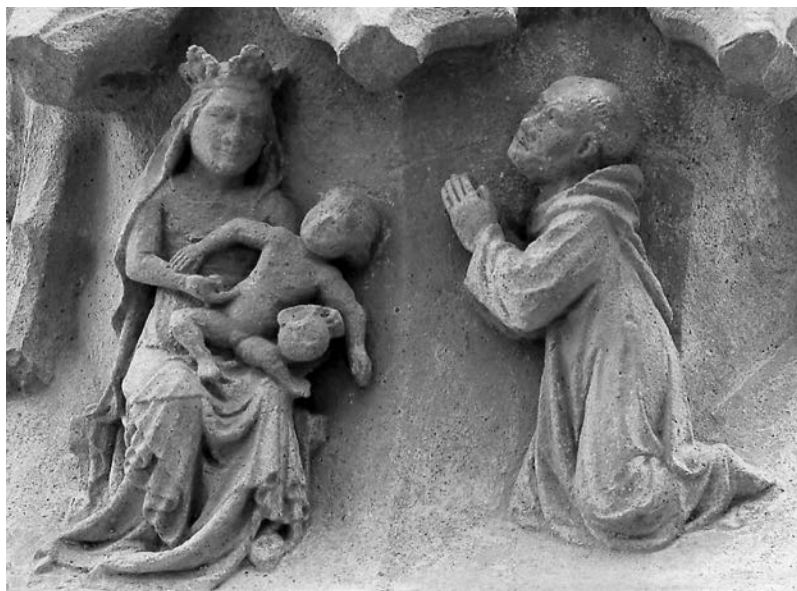
Život mnichů v cisterckých klášterech určovala řehole sv. Benedikta a spolu s ní také specifické řádové předpisy, které pamatovaly na širokou škálu mnišských povinností od modlitby a duchovního rozvoje až po praktické činnosti, jakými byly např. úkoly jednotlivých klášterních úředníků.¹⁹⁸

Středověký konvent nepředstavoval jednotnou skupinu, a to ani z hlediska původu, jak uvidíme níže, ani z hlediska intelektuálního a ani z pohledu duchovní hodnoty. Mezi mnichy se nacházeli jak muži vysoce vzdělaní, kteří absolvovali univerzity, tak i lidé se znalostmi pouze průměrnými, ba poměrně nízkými. Z hlediska ordinace můžeme rozlišit kněze, jáhny, podjáhny, bratry s nižším svěcením a mnichy-laiky bez jakéhokoliv konsekrace.¹⁹⁹ Nejvýše z nich stáli kněží, kteří obvykle představovali intelektuální elitu kláštera a z nichž se také většinou rekrutovali budoucí opati.

Řehole sv. Benedikta určovala vyšší a nižší postavení mnichů, které se navenek projevovalo pořadím, v jakém přicházeli k přijímání, či v jakém stáli v chóru. Pořadí v konventu ovlivňovaly různé faktory. Nejprve doba vstupu do kláštera, neboť nováček býval vždy postaven na poslední místo. Na další

¹⁹⁸ K předpisům pro mnišský život blíže v kapitole *Život v cisterckých klášterech*, v části Mnišské předpisy a normy.

¹⁹⁹ Ve slezských klášterech jsou doloženy všechny formy nižšího svěcení (ostiář, lektor, exorcista a akolyta), stejně jako vyšší svěcení na podjáhny, jáhny a kněze (F. Wolnik, *Liturgia śląskich cystersów w średniowieczu*, Wyd-
ział teologiczny uniwersytetu opolskiego, Seria Opolska Biblioteka Teologiczna 52, Opole 2002, s. 324–336).
Z českého prostředí víme vedle kněží o jáhnech a podjáhnech (*Cronica domus Sarensis*, s. 48, 60).

[17] Cistercký mnich modlí se před Madonou. Klášter Eberbach, Německo.

vývoj pořadí měly vliv životní zásluhy. Cenila se adaptabilita na řádový život, pokora a poslušnost, stejně jako pracovní úspěchy. Pokud se mnich v některém oboru osvědčil, mohl být časem pověřován náročnějšími úkoly a funkcemi. To vše mohlo být důvodem k tomu, aby dotyčný řeholník stoupal pořadím výše. Naopak za různá provinění byli mniši degradováni a v pořadí mnichů vráceni zpět. O pořadí v komunitě rozhodoval opat.

Vedle mnichů žili v cisterckých kláštorech také konvrši, laičtí bratři, jejichž poslání představovala manuální práce. V počátcích řádu, ve 12. a v 1. polovině 13. století, kdy byl o cistercké hnutí velký zájem, působili ve Francii i v některých jiných zemích západní Evropy masově a představovali hlavní pracovní sílu řádu. Ve střední Evropě včetně českých zemí jich do klášterů přicházelo mnohem méně, a proto zde nedosahovali takového významu jako na Západě.

Konvrši se, na rozdíl od mnichů, spravovali vlastními pravidly vytvořenými v Cîteaux ve 12. století.

VSTUP DO KLÁŠTERA

Na rozdíl od benediktinských klášterů, které přijímaly do svých řad děti a ty pak vychovávaly jako budoucí dorost, cisterciáci umožňovali vstup do řádu až v dospělosti, podle předpisů po dosažení věku osmnácti let. Pro země ve

střední a východní Evropě, kde řád zjevně nevábil takové množství zájemců, byl na počátku 13. století tento limit snížen na patnáct let.²⁰⁰ Podmínkou přijetí byl manželský původ budoucích mnichů, tělesné zdraví, ve 14. století se připojil také požadavek alespoň základní znalosti latiny.²⁰¹ Řád měl ještě další nároky, jež měly zabezpečit, aby do řádu přicházeli skuteční zájemci o řeholní život.²⁰² Záleželo také na pověsti žádajícího, na jeho schopnostech a zkušenostech, případně i na darech, které sliboval.

Většina adeptů pravděpodobně přicházela do kláštera v mládí a s řádem spojovala celý svůj dospělý život, někteří si však tuto dráhu volili až mnohem později, poté, co již ve světském nebo církevním prostředí dosáhli určitých úspěchů. Tito „starší adepti“ někdy do řádu vstupovali s vizí rychlého postupu a získání vysokých hodností.²⁰³ Není vyloučeno, že některé z nich si řád vybral a k jejich vstupu docházelo po předchozí vzájemné dohodě.²⁰⁴

Vstup do kláštera nebyl záležitostí jednoduchou, neboť jednotlivé ústavy mohly přijmout jen určitý počet členů, který byly schopny uživit.²⁰⁵ V případě, že klášter neměl volné místo, bylo nutno čekat, anebo se obrátit na jinou církevní instituci, ať již v rámci řádu, či mimo něj. Pro mladší období je známo, že adept mohl mít přímluvce, v některých případech si mohl místo v řeholním domě přímo koupit, nebo je mohl získat na základě papežské provize.²⁰⁶

²⁰⁰ *Statuta I*, 1203, č. 2, s. 275. Ke snížení věkového limitu pro Čechy a některé další země došlo před rokem 1237 (*Les Codifications cisterciennes de 1237 et 1257*, ed. B. Lucet, Paris 1977, s. 314).

²⁰¹ K. Schreiner, *Zisterziensisches Mönchtum und Soziale Umwelt: Wirtschaftlicher und sozialer Strukturwandel in hoch- und spätmittelalterlichen Zisterzienserkonventen*, ed. K. Elm, P. Joerissen, H. J. Roth, in: *Die Zisterzienser: Ordensleben zwischen Ideal und Wirklichkeit: Ergänzungsband (Schriften des Rheinischen Museumsamtes 10)*, Köln 1982, s. 94. Požadavek tělesného zdraví a základní znalosti latiny, *Statuta III*, 1337, č. 7, s. 446–447.

²⁰² *Les Codifications cisterciennes de 1237 et de 1257*, s. 163–172, 312–324.

²⁰³ Příchod do řádu ve vyšším věku dobře ilustruje příklad Oldřicha z Paběnic, který po dlouhé církevní kariéře, během níž byl kanovníkem a scholastikem pražským, dále pak v době mnohaletého pobytu biskupa Jana IV. z Dražic v Avignonu administrátorem pražského biskupství, vstoupil v roce 1326 do sedleckého kláštera s vizí, že zde dosáhne na opatskou hodnost. Při prvním uvolnění opatského stolce, v roce 1330, prestižní úřad sedleckého opata skutečně získal. Netěšil se z něj však dlouho, neboť zemřel již v roce 1334. (*Zbraslavská kronika*, s. 174, poznámka 8.)

²⁰⁴ To byl patrně případ budoucího zbraslavského opata Petra Žitavského. Nasvědčuje tomu báseň vložená do Zbraslavské kroniky, v níž Petr vypráví, proč si vyvolil mezi všemi ostatními právě cistercký řád, a mluví o tom, že ho tam přivedl velmi schopný muž (*Chronicon Aulae Regiae*, s. 120). Nabízí se interpretace, že tímto mužem mohl být opat Konrád. Na jiném místě kroniky se Petr Žitavský netají tím, že mezi mnichy panovalo povědomí o tom, že na Zbraslav přišel někdo, na koho čeká v řádu velká kariéra, viz pasáž o jeho prvním dnu v noviciátu, kdy jej jeden ze spolubratrů označil za budoucího opata (*Chronicon Aulae Regiae*, s. 283).

²⁰⁵ Zákaz přijímání členů nad stanovený numerus clausus (maximální počet mnichů) vyslovuje vizitace pomuckého konventu (*Prameny k dějinám duchovenstva v době předhusitské a Husově*, ed. A. Neumann, Olomouc 1926, č. 13, s. 117). Ve Žďáru vizitátor přímo zakázal přijímání nových členů, neboť klášter neměl dostatek prostředků na jejich výživu. (Tamtéž, č. 18, s. 128). V obou případech se jedná o dokumenty z doby kolem poloviny 14. století, kdy hospodářské poměry klášterů nebyly dobré a počet mnichů bylo třeba omezovat.

²⁰⁶ Přímluvu blíže nespecifikované osobnosti za přijetí do opatství ve Vyšším Brodě dokládá manuál Jana Staiceze (Tamtéž, č. 32, s. 146; o zakupování vstupu do kláštera Tamtéž, č. 8, s. 113. K papežským provizím srv. např. *Monumenta Vaticana V/2*, č. 1329, s. 724.

[18] Cistercké kláštery si rády připomínaly nejslavnější člena svého řádu, sv. Bernarda z Clairvaux. K často zobrazovaným scénám z jeho života patří vstup budoucího světce do kláštera v Cîteaux a přijetí řádového roucha. Freska s tímto námětem v kapitulní síni osekého kláštera vytvořená J. P. Molitorem v polovině 18. století.

Mniši mohli pocházet z blízkého okolí kláštera,²⁰⁷ stejně tak ale mohli přijít ze vzdálených míst, v českém prostředí například až ze západní či severní Evropy. V případě zájmu o vstup do českého kláštera si lze snadno představit jednání domácího žadatele s vybraným klášteřem. Ve šlechtickém prostředí, zejména pak mezi členy zakladatelských rodin a jejich příbuznými, byla jistě taková komunikace snadná.²⁰⁸ Komplikovaná nemusela být ani pro obyvatele českých měst, kteří mohli též relativně snadno oslovit některý ze zdejších klášterů.²⁰⁹ Složitěji se hledá odpověď na otázku, jak se do Čech dostávali řeholníci

²⁰⁷ Jedna z vyšebrodských vizitací zmiňuje návštěvy mnichů u rodičů (Das Wilheringer Formelbuch „De kartis visitacionis“, ed. O. Grillenberger, *Studien und Mitteilungen aus dem Benediktiner und Cistercienser Orden*, 1899, č. 54, s. 485).

²⁰⁸ Členem zakladatelské rodiny byl oseký opat Slávek, který vedl klášter ve druhé polovině třicátých let 13. století. V Hradišti působilo snad více opatů spjatých s Markvartickým rodem (K. Charvátová, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420*, I, s. 346–347). Několik členek rozrodu Lichtenburků se stalo jeptiškami v Pohledu (K. Charvátová, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420*, II, s. 357).

²⁰⁹ Tři z dětí Konráda, lékaře z Kadaně, vstoupili do cisterckého řádu: Jan se stal mnichem ve Valdsasích, Fridrich v Sedlci a dcera Klára jeptiškou v Pohledu (*RBM* III, č. 1602, s. 627). V pohledském klášteře žila ve

Vážení čtenáři, právě jste dočetli ukázkou z knihy Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420. Svazek IV. Pokud se Vám ukázka líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.